

Developing a Systematic Framework to Enhance the Quality of Doctoral Thesis in the Humanities in Iran

Reza Mahdi* , Fereshteh Mohammadi¹ & Ahmad Keykha²

* Corresponding Author: Associate Professor, Department of Future Studies, Institute for Social and Cultural Studies, Tehran, Iran. Email: mahdi002@gmail.com

1. Master of Curriculum Studies, Faculty of Psychology and Education, University of Tehran. Tehran, Iran
2. Assistant Professor, Department of Educational Administration, Faculty of Psychology and Education, University of Kharazmi, Karaj, Iran.

Abstract

Objectives: In recent decades, the enhancement of graduate research quality—particularly doctoral thesis—has become a central concern of higher education systems worldwide. In Iran, this issue takes on added significance in the field of humanities, where dissertations are expected to play a pivotal role in addressing complex cultural, social, and human challenges. However, existing evidence indicates that many doctoral dissertations in the humanities have largely deviated from their original academic and societal purposes, becoming formal requirements with minimal scientific or practical impact. Multiple factors contribute to this decline, including the lack of supportive policies for problem-driven research, weaknesses in dissertation evaluation systems, repetitive and non-innovative topics, methodological-theoretical inconsistencies, and the dominance of non-academic structures in research supervision. In this context, developing a localized, practical, and systematic framework that can guide the step-by-step enhancement of dissertation quality has become an undeniable necessity. This study, grounded in institutional, participatory, and experience-based approaches, seeks to offer an integrative and field-informed model for improving the quality of doctoral dissertations in the humanities within the Iranian higher education system. The central research question is: How can a coordinated set of structural, cultural, and procedural interventions elevate the scientific and practical value of doctoral research in the humanities?.

Materials and Methods: This study is applied in nature and employs a qualitative research design. Data were collected through focus group interviews with 16 leading scholars and experts in higher education and the humanities. Participants were selected using purposive sampling from major academic institutions such as the University of Tehran, Shahid Beheshti University, Allameh Tabataba'i University, Tarbiat Modares University, and the Institute for Humanities and Cultural Studies. The data collection process was structured according to Krueger and Casey's (2000) five-step model for designing and conducting focus groups, including preparatory planning, question formulation, session coordination, interview execution, and data analysis. Content was analyzed using the conventional content analysis

Mahdi, R. , Mohammadi, F. and Keykha, A. (2025). Developing a Systematic Framework to Enhance the Quality of Doctoral Thesis in the Humanities in Iran. *Journal of Management and Planning In Educational Systems*, 18(2), 319-349. [doi: 10.48308/mpes.2026.240010.1608](https://doi.org/10.48308/mpes.2026.240010.1608)

Copyright: © 2025 by the authors. This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

method, where core themes were inductively extracted from the data without predefined theoretical assumptions. These themes were categorized within a nine-stage conceptual framework covering the full dissertation process: supervisor selection, topic formulation, proposal design, literature review, methodological planning, data collection and analysis, interpretation and conclusion, dissertation defense, and post-defense implications. Based on recurring patterns in participant responses, an additional category titled “Doctoral Program Regulations” was identified and integrated into the framework.

Discussion and Conclusions: Findings reveal that the quality of doctoral dissertations in the humanities is shaped by a combination of individual, institutional, structural, and cultural variables. Key challenges include the mismatch between advisor expertise and dissertation topics, lack of problem-oriented research, poorly constructed proposals, redundant literature reviews, disconnection between theoretical frameworks and research methods, superficial data analysis, and insufficient attention to research implications. Additionally, ritualistic and unscientific defense procedures, unrealistic evaluations, and the absence of institutional support for applied research were identified as major barriers. The proposed framework encompasses nine critical stages of the dissertation process and recommends context-specific interventions for each stage, such as setting advisor selection criteria, aligning research topics with national priorities, standardizing proposal requirements, strengthening research methods training, fostering analytical rigor, and reforming dissertation evaluation protocols. This study demonstrates that improving the quality of doctoral dissertations in the humanities cannot be achieved through technical or pedagogical reforms alone. Instead, it requires a profound rethinking of institutional structures, cultural norms, and policy frameworks within the higher education system. Sustainable enhancement depends on fostering collaborative engagement among students, faculty, and academic institutions, alongside promoting interdisciplinary and problem-driven research. The proposed framework offers a practical, locally grounded model for redesigning doctoral programs, revising dissertation evaluation systems, and enhancing the efficacy of research policy in Iran. Its implementation may contribute to restoring the dignity of the humanities, increasing the societal relevance of doctoral research, and strengthening the connection between academia and the wider community. It is therefore recommended that policymakers utilize this framework as a strategic roadmap for reforming doctoral research in the humanities.

Keywords: Doctoral thesis, Humanities, Research Quality, Higher Education, Systematic Framework, Academic Evaluation.

مدیریت و برنامه ریزی در نظام های آموزشی

مدیریت و برنامه ریزی در نظام های آموزشی

پاییز و زمستان ۱۴۰۴

دوره ۱۸، شماره ۲ (پیاپی ۳۵)

صفحات: ۳۱۹-۳۴۹

DOI: [10.48308/mpes.2026.240010.1608](https://doi.org/10.48308/mpes.2026.240010.1608)

ISSN: [2423-5261](https://www.issn.org/issn/2423-5261)

E-ISSN: [2538-6344](https://www.issn.org/issn/2538-6344)

دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۲/۱۴ بازنگری مقاله: ۱۴۰۴/۰۵/۲۵

پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۶/۰۳ چاپ مقاله: ۱۴۰۴/۰۷/۰۱

توسعه یک چارچوب نظام مند برای ارتقای کیفیت رساله ها در رشته های علوم انسانی

رضا مهدی^{۱*}، فرشته محمدی^۱ و احمد کیخا^۲

mahdi002@gmail.com

* نویسنده مسئول: دانشیار گروه مطالعات آینده نگر، مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی، تهران، ایران

۱. کارشناسی ارشد برنامه ریزی درسی، گروه روش ها و برنامه های آموزشی و درسی، دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۲. استادیار گروه مدیریت آموزشی، دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه خوارزمی، کرج، ایران

چکیده

هدف: در دهه های اخیر، ارتقای کیفیت پژوهش های تحصیلات تکمیلی، به ویژه رساله های دکتری، به یکی از دغدغه های اصلی نظام های آموزش عالی در سراسر جهان تبدیل شده است. در ایران، این موضوع در حوزه علوم انسانی از اهمیت مضاعفی برخوردار است؛ چرا که رساله های این حوزه باید نقش مؤثری در تحلیل و حل مسائل پیچیده فرهنگی، اجتماعی و انسانی ایفا کنند. با این حال، شواهد موجود حاکی از آن است که رساله های دکتری علوم انسانی در بسیاری موارد از کارکرد اصلی خود فاصله گرفته اند و به متونی صرفاً تشریفاتی با کمترین اثرگذاری علمی یا اجتماعی بدل شده اند. عوامل گوناگونی در بروز این وضعیت مؤثرند، از جمله نبود سیاست گذاری های حمایتی از پژوهش های مسئله محور، ضعف در نظام ارزیابی علمی رساله ها، تکراری بودن موضوعات تحقیق، عدم انسجام میان اجزای نظری و روشی، و تأثیرپذیری فرایند هدایت پژوهش از ساختارهای غیرعلمی. در چنین شرایطی، نیاز به طراحی یک چارچوب بومی، کاربردی و نظام مند که بتواند به صورت مرحله به مرحله کیفیت رساله ها را بهبود بخشد، ضرورتی انکارناپذیر است. پژوهش حاضر، با بهره گیری از رویکردهای نهادی، مشارکتی و تجربه محور، تلاش دارد مدلی تلفیقی و مبتنی بر واقعیت میدانی نظام آموزش عالی ایران برای ارتقای کیفیت رساله های دکتری علوم انسانی ارائه دهد. پرسش محوری این است: چگونه می توان با یک مجموعه مداخلات هماهنگ ساختاری، فرهنگی و فرآیندی، رساله های دکتری علوم انسانی را از حیث علمی و کاربردی ارتقا بخشید؟

مواد و روش ها: این مطالعه از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش، کیفی است. داده های پژوهش با استفاده از مصاحبه های گروه کانونی با ۱۶ نفر از صاحب نظران و استادان برجسته حوزه آموزش عالی و علوم انسانی گردآوری شده است. مشارکت کنندگان از دانشگاه ها و مراکز پژوهشی معتبر کشور مانند دانشگاه های تهران، شهید بهشتی، علامه طباطبایی، تربیت مدرس و پژوهشگاه های علوم انسانی انتخاب شده اند. رویکرد نمونه گیری هدفمند با حداکثر پراکندگی برای انتخاب افرادی به کار رفته است که دارای سابقه تجربی، آموزشی یا مدیریتی در تدوین و ارزیابی رساله های دکتری باشند. فرایند جمع آوری داده ها براساس الگوی پنج مرحله ای کروگر و کاسی (۲۰۰۰) برای طراحی و اجرای گروه کانونی برنامه ریزی شده و شامل مراحل مقدماتی، طراحی پرسش ها، هماهنگی جلسات، اجرای مصاحبه ها و تحلیل داده ها بوده است. تحلیل داده ها با استفاده از روش تحلیل محتوای عرفی صورت گرفت. در این رویکرد، مضامین اصلی از دل داده ها و بدون پیش فرض های نظری استخراج شده و به صورت استقرایی طبقه بندی شدند. داده ها در قالب یک چارچوب مفهومی نه مرحله ای از فرایند کامل رساله نویسی دسته بندی شدند: شامل انتخاب استاد راهنما، تعیین عنوان، تدوین پروپوزال، مرور ادبیات، طراحی روش شناسی، گردآوری و تحلیل داده، تدوین

مهدی، رضا، محمدی، فرشته و کیخا، احمد (۱۴۰۴). توسعه یک چارچوب نظام مند برای ارتقای کیفیت رساله ها در رشته های علوم انسانی. مدیریت و برنامه ریزی در نظام های آموزشی، ۱۸(۲)، ۳۱۹-۳۴۹. doi: [10.48308/mpes.2026.240010.1608](https://doi.org/10.48308/mpes.2026.240010.1608)

Copyright: © 2025 by the authors. This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

مدیریت و برنامه‌ریزی در نظام‌های آموزشی

مدیریت و برنامه‌ریزی در نظام‌های آموزشی

پاییز و زمستان ۱۴۰۴

دوره ۱۸، شماره ۲ (پیاپی ۳۵)

صفحات: ۳۱۹-۳۴۹

DOI: [10.48308/mpes.2026.240010.1608](https://doi.org/10.48308/mpes.2026.240010.1608)

ISSN: [2423-5261](https://www.issn.org/issn/2423-5261)

E-ISSN: [2538-6344](https://www.issn.org/issn/2538-6344)

دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۲/۱۴ بازنگری مقاله: ۱۴۰۴/۰۵/۲۵

پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۶/۰۳ چاپ مقاله: ۱۴۰۴/۰۷/۰۱

بخش تحلیل و نتیجه‌گیری، فرآیند دفاع، و بررسی پیامدهای پژوهش. در جریان تحلیل، طبقه‌ای جدید تحت عنوان «صوابت و مقررات دوره دکتری» نیز براساس تکرار در داده‌ها شناسایی و به چارچوب اضافه شد. برای اعتباربخشی با یافته‌های پژوهش از روش بازبینی توسط همکاران پژوهش استفاده شد

بحث و نتیجه‌گیری: نتایج پژوهش نشان داد که کیفیت رساله‌های دکتری در علوم انسانی تابعی از عوامل فردی، ساختاری، نهادی و فرهنگی است. چالش‌هایی همچون عدم تناسب تخصص استاد راهنما با موضوع رساله، مسئله‌محور نبودن عناوین تحقیق، ضعف در طراحی و تدوین طرح‌نامه، تکراری بودن پیشینه‌ها، نبود انسجام نظری و روش‌شناختی، تحلیل سطحی داده‌ها و غفلت از پیامدهای کاربردی پژوهش، از جمله مسائل کلیدی شناسایی شده بودند. افزون بر این، مناسک غیرعلمی جلسات دفاع، ارزیابی‌های غیرواقع‌بینانه و ضعف در سازوکارهای حمایتی از رساله‌های کاربردی نیز به‌عنوان موانع مهم کیفیت مطرح شدند. چارچوب پیشنهادی پژوهش شامل ۹ مرحله کلیدی در فرایند تدوین رساله است: (۱) تعیین استاد راهنما، (۲) انتخاب موضوع پژوهش، (۳) تدوین طرح‌نامه، (۴) مرور ادبیات، (۵) طراحی روش‌شناسی، (۶) تحلیل داده‌ها، (۷) نگارش بخش تحلیل و نتیجه‌گیری، (۸) ارزیابی و داوری رساله، و (۹) بررسی آثار و پیامدهای تحقیق. برای هر مرحله، مجموعه‌ای از اقدامات اصلاحی و مداخلات اجرایی متناسب با بستر آموزش عالی ایران پیشنهاد شده است. پژوهش حاضر نشان می‌دهد که ارتقای کیفیت رساله‌های دکتری در علوم انسانی، صرفاً از طریق مداخلات آموزشی یا فنی ممکن نیست، بلکه نیازمند بازاندیشی در ساختارهای نهادی، فرهنگی و سیاستی نظام آموزش عالی است. تحقق این هدف، مستلزم تعامل سازنده و مستمر میان دانشجویان، استادان و نهادهای دانشگاهی، و تقویت پژوهش‌های مسئله‌محور و میان‌رشته‌ای است. چارچوب ارائه‌شده، الگویی کاربردی و زمینه‌مند برای بازطراحی برنامه‌های دکتری، بازبینی نظام ارزیابی رساله‌ها، و ارتقای کارآمدی سیاست‌گذاری پژوهشی در ایران فراهم می‌سازد. اجرای این مدل می‌تواند به ارتقای شأن علوم انسانی، افزایش اثربخشی اجتماعی پژوهش‌ها، و تقویت پیوند میان دانشگاه و جامعه منجر شود. بر این اساس، پیشنهاد می‌شود سیاست‌گذاران آموزشی از این چارچوب به‌عنوان نقشه راهی برای اصلاح نظام پژوهش دکتری در علوم انسانی بهره‌برداری کنند...

کلیدواژه‌ها: رساله دکتری، علوم انسانی، کیفیت پژوهش، آموزش عالی، چارچوب نظام‌مند، ارزیابی علمی.

مقدمه

پژوهش، زیربنای اساسی توسعه پایدار در هر کشور به‌شمار می‌رود و نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌دهی به وضعیت کنونی و آینده جوامع دارد (آخمتووا، کیم و هارنیش^۱، ۲۰۱۴). در دهه‌های اخیر، دانشگاه‌ها با درک این اهمیت، تلاش کرده‌اند تا نقش خود را در تولید دانش تقویت کرده و با ارتقای کیفیت پژوهش در رشته‌های مختلف، اثربخشی اجتماعی خود را افزایش دهند (لهای و بارینگر^۲، ۲۰۲۰). در این راستا، تمرکز بر کیفیت پژوهش، به‌ویژه با توجه به ضرورت اولویت‌بندی فعالیت‌های تحقیقاتی در نهادهای آموزش عالی، به یک دغدغه کلیدی تبدیل شده است (کارلسون، کتیس و سودرهلوم^۳، ۲۰۱۱). در میان انواع مختلف پژوهش‌های دانشگاهی، پایان‌نامه‌ها و رساله‌های تحصیلات تکمیلی جایگاه ویژه‌ای دارند. این متون علمی، به‌عنوان آزمون نهایی توانمندی‌های پژوهشی دانشجویان (هانسل^۴، ۲۰۰۷)، بازتاب‌دهنده کیفیت علمی دانشگاه‌ها و نشانه‌ای از سطح تحقیق در نظام آموزش عالی هستند (علیدوستی و صابری، ۱۳۸۷). به‌طور خاص، رساله‌های دکتری را می‌توان محصول تلاقی آموزش پژوهش‌محور و خلق دانش اصیل دانست؛ گرچه از آن‌ها انتظار نمی‌رود که تمامی هنجارها یا حتی ضدهنجارهای علمی را بازنمایی کنند (اندرسون^۵، ۲۰۱۰)، اما نقش بنیادین آن‌ها در توسعه مرزهای دانش، سیاست‌گذاری عمومی و حل مسائل جامعه، انکارناپذیر است. با وجود این اهمیت، در بسیاری از کشورهای در حال توسعه از جمله ایران، کیفیت رساله‌های دکتری، به‌ویژه در حوزه علوم انسانی، با چالش‌های جدی مواجه است (اصغری و نعمتی، ۱۳۹۵؛ مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۴۰۲؛ حسین‌علیان و ابن‌الرسول، ۱۳۹۲؛ تقوایی یزدی، ۱۴۰۰؛ حاجی کریم، مختاری، و کیلی و مظلوم‌زاده، ۱۳۹۵؛ خسرونژاد و آتشی، ۱۳۹۸؛ اخوان تفتی و همکاران، ۱۳۹۸؛ رحمانی، ۱۴۰۱). به جای ایفای نقش فعال در تحولات علمی و اجتماعی، این رساله‌ها عمدتاً به‌عنوان یک مدرک آکادمیک در نظر گرفته می‌شوند که تأثیر محدودی بر حل مسائل جامعه دارند. این امر به‌ویژه در شرایطی نگران‌کننده است که علوم انسانی، به دلیل ارتباط مستقیم با مسائل فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، می‌تواند نقشی کلیدی در بهبود کیفیت زندگی ایفا کند.

در ایران، چالش‌هایی چون غلبه نگاه کمی‌گرایانه بر فرایندهای پژوهشی متأثر از آئین‌نامه ارتقا اعضای هیئت علمی (مهدی و همکاران، ۲۰۲۳)، ضعف ارتباط دانشگاه با نیازهای جامعه (کیخا و همکاران، ۲۰۲۲)، ضعف در سیاست‌های تشویقی مؤثر در پژوهش (میرنظامی و همکاران، ۱۴۰۴)، عدم آگاهی از ماهیت مالکیت فکری و ظرفیت‌های دارایی‌های فکری برای بهره‌برداری تجاری (ندیرخانلو، ۱۴۰۳)، چالش‌های اخلاقی راهنمایی پایان‌نامه‌ها (شریف‌زاده، ۱۴۰۲)، چالش‌های بوروکراتیک اداری (زارعی و همکاران، ۱۴۰۱)، قوانین و مقررات ناسازگار (رسولی و شهریاری، ۱۴۰۰)، چالش‌ها و موانع فرهنگی و اجتماعی (قربانخانی و صالحی، ۱۳۹۹) کیفیت رساله‌ها را به‌شدت تحت تأثیر قرار داده‌اند. افزون بر این، تکرار موضوعات، ضعف در طرح مسئله پژوهش، انتخاب چارچوب‌های نظری نامناسب، و ضعف در روش‌شناسی، از دیگر عواملی هستند که موجب شده‌اند بسیاری از رساله‌ها به نتایج قابل استفاده و تأثیرگذار دست نیابند. با توجه به این زمینه‌ها، پژوهش حاضر با هدف ارتقای کیفیت رساله‌های دکتری در حوزه علوم انسانی طراحی شده است. پژوهش حاضر با ارائه یک چارچوب نظام‌مند و بومی برای ارتقای کیفیت رساله‌های دکتری در حوزه علوم انسانی، به دانش‌افزایی در دو سطح نظری و عملی کمک می‌کند.

1. Akhmetova, Kim & Harnisch
2. Leahy & Barringer
3. Carlsson, Kettis & Söderholm,
4. Hounsell
5. Anderson

از منظر نظری، این مطالعه با بهره‌گیری از ترکیب رویکردهای مشارکتی، تجربه‌محور و نهادی، تلاشی در جهت نزدیک‌تر کردن دیدگاه‌های موجود در زمینه ارزیابی کیفیت پژوهش‌های تحصیلات تکمیلی در علوم انسانی به عمل می‌آورد. از منظر عملی نیز، این پژوهش با تمرکز بر تعاملات هم‌افزا میان دانشجویان، استادان و ساختارهای دانشگاهی، چارچوبی مفهومی ارائه می‌کند که می‌تواند در اصلاح سیاست‌های آموزشی، بازنگری در طراحی برنامه‌های دکتری، و ارتقای فرآیندهای راهنمایی و ارزیابی رساله‌ها الهام‌بخش باشد. این چارچوب، تلفیقی از مطالعات پیشین (لاستروکی^۱، ۱۹۶۳) و دیدگاه‌های جدید نویسندگان بر پایه یافته‌های کیفی از تجربه‌های زیسته پژوهشگران متخصصان در این زمینه است. در چارچوب لاستروکی، پژوهش با تدوین مسئله آغاز می‌شود؛ مرحله‌ای که در آن مسئله تحقیق شفاف‌سازی، محدود و قابل بررسی می‌گردد. سپس، در گام دوم، منابع مرتبط با موضوع تحقیق بررسی می‌شوند تا پیشینه علمی و نظری پژوهش شکل گیرد. در گام سوم، پژوهشگر طرح تحقیق مناسب را براساس ماهیت مسئله انتخاب می‌کند. مرحله بعد، تعیین جامعه آماری و انتخاب نمونه است که چارچوب اجرایی تحقیق را مشخص می‌کند. پس از آن، داده‌ها جمع‌آوری و سپس تحلیل می‌شوند تا الگوها و روابط میان متغیرها آشکار شوند. در مرحله بعد، تفسیر داده‌ها و نتیجه‌گیری انجام می‌گیرد که در آن یافته‌ها در پرتو مبانی نظری تحلیل می‌شوند. در نهایت، پژوهشگر به تهیه گزارش نهایی می‌پردازد تا فرایند و نتایج تحقیق به صورت منسجم و مستند ارائه شود. در این تلفیق، از یک سو ریشه‌های مفهومی و ساختاری موجود حفظ شده و از سوی دیگر، با بهره‌گیری از داده‌های میدانی و مشارکت فعال خبرگان، چارچوبی زمینه‌مند و کارآمد متناسب با بستر آموزش عالی ایران طراحی شده است؛ چارچوبی که هم‌زمان به پایداری نظری و قابلیت اجرای عملی توجه دارد. بر این اساس، هدف محوری پژوهش حاضر، ارائه مدلی نظام‌مند برای ارتقای کیفیت رساله‌های دکتری در رشته‌های علوم انسانی در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی ایران است. در راستای تحقق این هدف، پرسشی بنیادین مطرح می‌شود: چگونه می‌توان از طریق طراحی و اجرای فرایندی گروهی، مشارکتی و بازنديشانه میان دانشجویان، استادان و نهادهای دانشگاهی، به ارتقای تدریجی و زمینه‌مند کیفیت رساله‌های دکتری در علوم انسانی دست یافت؟

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهند که یک رساله دکتری باکیفیت باید از انسجام درونی، ساختار منطقی و فصل مشترکی میان اجزای مختلف خود برخوردار باشد. چنین رساله‌ای نه تنها باید مسئله پژوهشی روشنی را تعریف کند، بلکه لازم است پاسخ‌های ارائه شده را به‌طور نظام‌مند به پیشینه پژوهش، نظریه، طرح تحقیق و سؤالات تحقیق پیوند دهد (گلدینگ، شارمینی و لازاروویچ^۲، ۲۰۱۴؛ هولبروک، بورک و فیبرن^۳، ۲۰۱۵) انسجام در این سطح، کیفیت علمی رساله را تضمین می‌کند و آن را از صرفاً مجموعه‌ای از بخش‌های جداگانه به یک کلیت منسجم و هدفمند تبدیل می‌نماید. یکی از مؤلفه‌های کلیدی این انسجام، استفاده از پیشینه پژوهشی دقیق، به‌روز و مرتبط است. حذف منابع اصلی یا تکیه بر منابع ثانویه و تکراری، درک پژوهشگر از فضای علمی را تضعیف کرده و مانع از بروز نوآوری می‌شود (چتکوتی، کاجیوتولو و ولا^۴، ۲۰۲۲). هم‌چنین، صرف گردآوری پیشینه کافی نیست؛ بلکه این پیشینه باید با رویکردی انتقادی تحلیل شده و زمینه‌ساز فهم عمیق‌تر مسئله پژوهش باشد. در کنار آن، روش‌شناسی پژوهش باید با دقت انتخاب، تبیین و توجیه شود و پیوند منطقی با نظریه و سؤالات تحقیق داشته باشد (گلدینگ و همکاران، ۲۰۱۴؛

1. Lastrucci
2. Golding, Sharmeni, & Lazarovitch
3. Holbrook, Bourke & Fairbairn
4. Chetcuti, Cacciottolo, & Vella

هولبروک و همکاران، ۲۰۱۵؛ چتکوتی و همکاران، ۲۰۲۲). این هم‌راستایی اجزای رساله، از طراحی تحقیق تا تحلیل نتایج، یکی از شاخص‌های اصلی کیفیت علمی محسوب می‌شود.

گزارش‌گری دقیق، تحلیل انتقادی یافته‌ها و پیوند دادن آن‌ها با پیشینه و پیامدهای نظری و عملی نیز در ادبیات پژوهش تأکید شده است (چتکوتی و همکاران، ۲۰۲۲؛ رامل، سینگارام و سامرویل^۱، ۲۰۲۰) یافته‌ها باید نه فقط به‌طور آماری یا توصیفی گزارش شوند، بلکه به‌صورت انتقادی در بافت علمی موجود تحلیل و تفسیر شوند. در این میان، توانایی پژوهشگر در جای دادن یافته‌ها در گفت‌وگوی علمی گسترده‌تر، و تبیین اهمیت آن‌ها در چارچوب پژوهش‌های موجود، نقش کلیدی دارد (پالتریج و استارفیلد^۲، ۲۰۲۰؛ شن^۳، ۲۰۲۰). پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش گروه کانونی و تحلیل تجربه‌های زیسته پژوهشگران علوم انسانی، کوشیده است تا با ارائه یک چارچوب چندبُعدی و واقع‌گرا پر کند؛ چارچوبی که به بررسی فرآیند کامل تولید رساله، از انتخاب موضوع تا ارزیابی نهایی می‌پردازد و مجموعه‌ای از اقدامات آگاهانه، هدفمند و زمینه‌مند را برای ارتقای کیفیت رساله‌ها پیشنهاد می‌دهد. نتایج پژوهش‌های داخلی نیز مؤید آن است که نظام آموزش عالی ایران با چالش‌هایی نظیر نبود ساختارهای ارزیابی مشخص، تسلط نگاه کمیت‌محور، و ضعف در سیاست‌گذاری‌های کیفیت‌محور مواجه است (سلیمی و حسینی، ۱۳۹۶؛ نوروزی، ابوالقاسمی و قهرمانی، ۱۳۹۴). این شرایط، به‌ویژه در حوزه علوم انسانی که به‌طور ذاتی با بافت‌های فرهنگی و اجتماعی پیوند دارد، به کاهش اثربخشی علمی رساله‌ها منجر شده است. هم‌چنین، استفاده از چارچوب‌های نظری و روش‌های پژوهشی غیربومی و گاه نامرتب با زمینه پژوهش، به یک چالش اساسی بدل شده است. بسیاری از رساله‌ها بدون توجه به اقتضات فرهنگی و اجتماعی ایران، براساس الگوهای رایج جهانی طراحی می‌شوند؛ الگوهایی که الزاماً قابلیت انطباق با مسائل خاص کشور را ندارند. این مسئله زمانی حادتر می‌شود که دانشجویان درک روشنی از مفهوم مسئله پژوهشی نداشته و بخش مهمی از رساله به بازنویسی ادبیات دیگران، بدون تحلیل انتقادی یا نوآوری علمی، اختصاص می‌یابد (یمینی‌دوزی سرخابی، ۱۳۹۱).

همتی و بهارلویی (۱۴۰۴) در پژوهشی با عنوان «عصیان علیه دانشگاه: تحلیل کیفی تجربه سایه‌نویسی پایان‌نامه در ایران» به واکاوی پدیده‌ی فزاینده‌ی سایه‌نویسی به‌عنوان شکلی از مقاومت و فساد در نظام آموزش عالی ایران پرداخته‌اند. این مطالعه با رویکرد تحلیل مضمون و بر پایه‌ی مصاحبه با ۱۵ سایه‌نویس حرفه‌ای انجام شده است. یافته‌ها شش مضمون اصلی از جمله «تقلا برای بقا»، «دانشگاه در چنبره فساد»، و «عصیان علیه دانشگاه» را آشکار می‌کند که بیانگر بحران مشروعیت دانشگاه، ناکارآمدی سیاست‌های آموزشی، و تبدیل پژوهش به کنشی اقتصادی و اعتراضی است. شریف‌زاده (۱۴۰۲) در مقاله‌ی خود با عنوان «اخلاق راهنمایی پژوهش؛ چالش‌های اخلاقی راهنمایی پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها در ایران» به بررسی نظام‌مند ابعاد اخلاقی فرایند راهنمایی در تحصیلات تکمیلی پرداخته است. او با تکیه بر رویکردی تحلیلی-تلفیقی، مجموعه‌ای از چالش‌های اخلاقی رایج میان استادان و دانشجویان را شناسایی و با استفاده از تکنیک دلفی، میزان انطباق آن‌ها با زمینه دانشگاهی ایران را ارزیابی می‌کند. در نهایت، وی ۳۶ کد اخلاقی مستقل را برای راهنمایی رساله‌ها و پایان‌نامه‌ها تدوین کرده و بر ضرورت نهادینه‌سازی «منشور اخلاق پژوهش» در نظام آموزش عالی تأکید دارد. زارعی و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهش کیفی خود با عنوان «بازنمایی مشکلات فرایند اجرای پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها: یک مطالعه کیفی» به شناسایی و تبیین موانع ساختاری، فردی و نهادی در مسیر اجرای پژوهش‌های تحصیلات تکمیلی پرداختند. این مطالعه با رویکرد پدیدارشناسی و از طریق مصاحبه‌های عمیق نیمه‌ساختاریافته با دانشجویان کارشناسی ارشد و دکتری انجام شد. نتایج

1. Ramlall, Singaram, & Sommerville
2. Paltridge & Starfield
3. Shen

تحلیل داده‌ها نشان داد که مشکلات اجرای پایان‌نامه و رساله در هفت محور اصلی شامل عوامل فردی دانشجوی، عملکرد استادان، موانع اداری، مشکلات اقتصادی، چالش‌های موضوع‌گزینی، ضعف در فرایند اجرا، و محدودیت‌های کلان جامعه علمی قابل طبقه‌بندی است. ذوالقدر و محمدی (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان «بررسی موانع و مشکلات پایان‌نامه‌نویسی دانشجویان تحصیلات تکمیلی؛ مورد پژوهش: دانشگاه زنجان» با رویکرد پیمایشی-تحلیلی به شناسایی دشواری‌های فرایند تدوین پایان‌نامه در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری پرداختند. داده‌ها از ۱۷۰ دانشجوی فارغ‌التحصیل گردآوری شد و نتایج نشان داد بیشترین چالش‌ها در مرحله گردآوری و تحلیل داده‌ها و سپس در بخش تدوین روش‌شناسی تحقیق رخ می‌دهد. هم‌چنین دانشجویان دکتری بیش از دانشجویان کارشناسی ارشد با مشکل «تازگی موضوع و کمبود پیشینه پژوهشی» مواجه‌اند. نویسندگان تأکید می‌کنند که بهبود کیفیت آموزش روش تحقیق، بازنگری در فرایند راهنمایی و برنامه‌ریزی دقیق برای هر مرحله از تدوین پایان‌نامه می‌تواند به ارتقای اثربخشی این فرایند منجر شود. رسولی و شهریاری (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان «چاله‌ها و چالش‌های پژوهش در علوم انسانی در ایران؛ پنجره‌ای به روی سیاست‌گذاری علم» با بهره‌گیری از روش مرور نظام‌مند به تحلیل جامع موانع و کاستی‌های پژوهش در حوزه علوم انسانی پرداختند. آنان با بررسی و کدگذاری ۳۲ منبع دانشگاهی شامل پایان‌نامه‌ها، مقالات و گزارش‌های علمی، حدود ۲۰۰ مانع پژوهشی را شناسایی و آن‌ها را در قالب ۹۳ مؤلفه و ۷ بُعد کلان شامل بافت اجتماعی فقیر، زیرساخت سست، مدیریت ناکارآمد، سیاست‌گذاری نادرست، ضعف پژوهشگران، قوانین ناسازگار، و ماهیت خاص علوم انسانی طبقه‌بندی کردند. یافته‌ها نشان داد که ناکامی ساختارهای مدیریتی و سازمانی بیش از سایر عوامل مانع اصلی توسعه پژوهش در علوم انسانی ایران است و بازنگری سیاست‌های کلان علمی برای ارتقای کارایی نظام پژوهش ضرورت دارد. کاظمی و اصغری (۱۳۹۸) در مقاله‌ی خود با عنوان «نگاهی به پدیده پایان‌نامه‌نویسی در ایران: سیاست‌گذاری‌ها و زمینه‌های امکان» به تحلیل ریشه‌های نهادی و سیاستی شکل‌گیری بازار پایان‌نامه‌نویسی پرداخته‌اند. نویسندگان با بررسی تحولات نظام آموزش عالی در دو دهه‌ی اخیر، نشان می‌دهند که ترکیب سیاست‌های ارتقای مرتبه علمی استادان، گسترش توده‌وار آموزش عالی، و فشار برای چاپ مقالات مستخرج از پایان‌نامه‌ها موجب تبدیل پایان‌نامه و رساله به کالایی دارای ارزش مالی و منزلتی شده است. بر این اساس، پایان‌نامه‌نویسی نه یک انحراف فردی، بلکه پیامد مستقیم سیاست‌های ساختاری و فرهنگی در نظام دانشگاهی ایران معرفی می‌شود. اصغری و نعمتی (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «چالش کیفیت رساله دکتری در ایران براساس مفهوم زنجیره ارزش» با رویکرد پدیدارشناسی به بررسی ابعاد چندلایه کیفیت علمی رساله‌های دکتری در دانشگاه‌های ایران پرداختند. این مطالعه با تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه با استادان و دانشجویان، نشان داد که کیفیت رساله تحت تأثیر مجموعه‌ای از عوامل درهم‌تنیده شامل عوامل فردی (دانشجو و استاد)، ساختار سازمانی، قوانین و سیاست‌های کلان آموزشی قرار دارد. نویسندگان با بهره‌گیری از مفهوم «زنجیره ارزش»، استدلال می‌کنند که اختلال در هر یک از حلقه‌های این زنجیره از سیاست‌گذاری تا اجرا می‌تواند منجر به افت کیفیت، بروز رفتارهای غیردانشگاهی و در نهایت تضعیف اعتماد به نظام پژوهشی شود. بهی‌مهر و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «شناسایی مشکلات پایان‌نامه‌نویسی از دیدگاه دانشجویان علم اطلاعات و دانش‌شناسی در دانشگاه‌های شهر تهران» با رویکرد کیفی و روش مطالعه موردی جمعی به بررسی چالش‌های نگارش پایان‌نامه در مقطع کارشناسی ارشد پرداختند. داده‌ها از طریق مصاحبه با ۲۰ دانشجو گردآوری و با روش تحلیل محتوای کیفی و داده‌بنیاد تحلیل شد. نتایج نشان داد دانشجویان در تمام مراحل پایان‌نامه‌نویسی از انتخاب موضوع و تدوین پروپوزال تا نگارش فصول پنج‌گانه، رعایت اخلاق پژوهش، و تعامل با استادان راهنما و مشاور با مشکلات متعددی مواجه‌اند. پژوهشگران تأکید می‌کنند که برای ارتقای کیفیت پایان‌نامه‌ها، باید این چالش‌ها از منظر خود دانشجویان شناسایی و به‌صورت نظام‌مند در سیاست‌گذاری‌های آموزشی لحاظ شود.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، در زمره تحقیقات کاربردی قرار دارد و از منظر شیوه گردآوری داده‌ها، با روش کیفی انجام شده است. در این مطالعه، به‌طور مشخص از روش گروه کانونی به‌عنوان یکی از شیوه‌های رایج در پژوهش‌های کیفی بهره گرفته شده است (مورگان^۱، ۱۹۹۷؛ بلور^۲، ۲۰۰۱؛ گابریوم و هولشتن (۲۰۰۱)؛ ۲۰۰۳). فرآیند اجرای جلسات گروه کانونی براساس الگوی پنج‌مرحله‌ای پیشنهادی کروگر و کاسی^۳ (۲۰۰۰) طراحی و پیاده‌سازی شده است. این مراحل شامل: (۱) مرحله مقدماتی، (۲) برنامه‌ریزی، (۳) طراحی و طرح پرسش‌ها، (۴) اجرای جلسات و هماهنگی، و (۵) تحلیل داده‌های کیفی می‌باشند. برای انتخاب شرکت‌کنندگان، از راهبرد نمونه‌گیری هدفمند با حداکثر پراکندگی استفاده شد. این روش یک روش نمونه‌گیری غیراحتمالی و کیفی است که در آن پژوهشگر به دنبال انتخاب مواردی (افراد، گروه‌ها، سازمان‌ها و غیره) است که حداکثر تنوع و گوناگونی را در رابطه با ویژگی‌ها یا معیارهای کلیدی تحقیق نمایندگی کنند. در این چارچوب، ۱۶ نفر از خبرگان آموزش عالی با سابقه علمی مرتبط به‌عنوان نمونه پژوهش انتخاب شدند. مشخصات این افراد در جداول ۱ و ۲ ارائه شده است. به‌کارگیری روش نمونه‌گیری هدفمند با حداکثر پراکندگی این امکان را فراهم می‌سازد که پژوهشگر دیدگاه‌ها و تجارب متنوع خبرگان حوزه آموزش عالی را گردآوری کند و از این طریق، پدیده مورد مطالعه (کیفیت رساله‌ها در علوم انسانی) را از زوایای گوناگون و به‌صورت جامع‌تری تبیین نماید.

جدول ۱. مشخصات خبرگان پیل تخصصی اول

ردیف	محل کار	مرتبۀ علمی	حوزه تخصصی
۱	دانشگاه شهید بهشتی	استاد	زبان و ادبیات فارسی
۲	پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی	استادیار	فلسفه و اندیشه اسلامی
۳	پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی	استاد	فلسفه دین و کلام، منطق فهم دین، تفسیر و علوم قرآنی
۴	دانشگاه علامه طباطبائی	استاد	روان‌شناسی
۵	دانشگاه اصفهان	استاد	زبان و ادبیات فارسی
۶	دانشگاه تربیت مدرس	استاد	تعلیم و تربیت
۷	پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی	استادیار	اندیشه اسلامی و حکمرانی
۸	دانشگاه تهران	استاد	جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی
۹	پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی	دانشیار	فلسفه و معرفت‌شناسی

جدول فوق مشخصات جمعیت مشارکت‌کننده پیل تخصصی یک این پژوهش را نمایش می‌دهد که از میان خبرگان حوزه آموزش عالی با بهره‌گیری از روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده‌اند. انتخاب این افراد با توجه به تنوع تخصصی و جایگاه علمی آنان صورت گرفته است تا ابعاد مختلف موضوع پژوهش از

1. Morgan
2. Bloor
3. Krueger & Case

منظرهای میان‌رشته‌ای مورد بررسی قرار گیرد. همان‌گونه که مشاهده می‌شود، شرکت‌کنندگان از نهادهای دانشگاهی و پژوهشی معتبر کشور مانند دانشگاه‌های شهید بهشتی، علامه طباطبائی، تهران، اصفهان، تربیت مدرس، و همچنین پژوهشگاه‌های علوم انسانی و فرهنگ و اندیشه اسلامی انتخاب شده‌اند. مرتبه علمی این افراد از استادیار تا استاد تمام متغیر است و حوزه‌های تخصصی آنان نیز شامل زبان و ادبیات فارسی، فلسفه و کلام اسلامی، روان‌شناسی، تعلیم و تربیت، جامعه‌شناسی و اندیشه اسلامی است. این تنوع تخصصی و نهادی زمینه‌ساز دستیابی به دیدگاه‌هایی جامع و چندبعدی در تحلیل داده‌های کیفی شده است.

جدول ۲. مشخصات خبرگان پنل تخصصی دوم

ردیف	محل کار	مرتبه علمی	حوزه تخصصی
۱	پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی	استادیار	تاریخ
۲	دانشگاه علامه طباطبائی	استاد	شهرسازی و برنامه‌ریزی اجتماعی
۳	پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی	دانشیار	فلسفه علم و فناوری و علم‌سنجی
۴	دانشگاه امام صادق (ع)	دانشیار	مطالعات فرهنگی و ارتباطات
۵	مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی	دانشیار	انسان‌شناسی
۶	مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی	استادیار	توسعه و جامعه‌شناسی
۷	مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی	دانشیار	آموزش عالی و دانشگاه

در جدول زیر، اطلاعات مربوط به گروه دوم از مشارکت‌کنندگان در پژوهش ارائه شده است. این گروه نیز با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده و از میان خبرگان حوزه‌های علوم انسانی و اجتماعی برگزیده شده‌اند. تمرکز اصلی در انتخاب این افراد، بر دستیابی به دیدگاه‌های تخصصی در حوزه‌های مرتبط با آموزش عالی، توسعه اجتماعی، فرهنگ و علم بوده است. شرکت‌کنندگان از نهادهای پژوهشی معتبر نظیر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی، و دانشگاه‌های علامه طباطبائی و امام صادق (ع) انتخاب شده‌اند. مرتبه علمی این افراد از استادیار تا استاد تمام متغیر بوده و تنوع در حوزه‌های تخصصی آن‌ها—از تاریخ، فلسفه علم و فناوری، انسان‌شناسی و مطالعات فرهنگی و ارتباطات تا شهرسازی و برنامه‌ریزی اجتماعی، جامعه‌شناسی توسعه و آموزش عالی—نشان‌دهنده رویکرد میان‌رشته‌ای پژوهش در تحلیل مسائل آموزش عالی است. این تنوع علمی، بستر مناسبی را برای تحلیل جامع‌تر داده‌های کیفی و فهم عمیق‌تر از ابعاد گوناگون موضوع پژوهش فراهم آورده است.

در راستای جمع‌آوری داده‌های کیفی، دو جلسه مصاحبه گروه کانونی در دو بازه زمانی مجزا، یکی در نوبت صبح و دیگری در نوبت عصر، در تاریخ سی تیرماه ۱۴۰۲ در پردیس مرکزی مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری برگزار گردید. مصاحبه گروه کانونی به‌عنوان ابزار اصلی گردآوری داده‌ها به کار گرفته شد؛ ابزاری که ریشه‌های آن به دهه ۱۹۲۰ میلادی بازمی‌گردد و از دهه ۱۹۵۰ به بعد به‌طور گسترده‌تری در تحقیقات علوم اجتماعی مورد استفاده قرار گرفته است. این نوع مصاحبه معمولاً با حضور ۶ تا ۱۲ نفر برگزار می‌شود و از سبک متفاوتی نسبت به مصاحبه‌های فردی و متعارف برخوردار است. در این قالب، نقش پژوهشگر نه به‌عنوان مصاحبه‌گر مستقیم، بلکه به‌مثابه هماهنگ‌کننده یا تسهیل‌گر فرایند گفت‌وگو تعریف می‌شود. در این پژوهش، برای پیشبرد جلسات گروه کانونی از شیوه‌ی «طوفان فکری» بهره گرفته شد. به‌منظور پوشش حداکثری ابعاد موضوع، ترکیبی از انواع پرسش‌ها شامل سؤالات باز، مقدماتی، انتقالی، کلیدی و پایانی طراحی و استفاده شد. دلیل اصلی انتخاب این روش کیفی، بهره‌گیری از مزایای منحصربه‌فرد آن در کشف نگرش‌ها و دیدگاه‌های عمیق مشارکت‌کنندگان از طریق

پویایی گروهی بود. افزون بر آن، مصاحبه گروه کانونی امکان دسترسی به اطلاعات زمینه‌ای و کلی در خصوص موضوع تحقیق را فراهم می‌سازد و در مقایسه با مصاحبه‌های فردی، در بازه زمانی کوتاه‌تر و با هزینه‌ای کمتر اجرا می‌شود. همچنین، ساختار منسجم آن شرایط مناسبی برای تحلیل نظام‌مند داده‌ها فراهم می‌سازد. برای تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها، از راهبرد «تحلیل محتوای عرفی» بهره گرفته شد. این نوع تحلیل، برخلاف شیوه‌های قیاسی، متکی بر استنتاج از داده‌هاست و پژوهشگر در آن از به‌کارگیری مقوله‌ها یا پیش‌فرض‌های از پیش تعیین‌شده اجتناب می‌کند. در این رویکرد، طبقات مفهومی (مضامین) به‌صورت القایی از دل داده‌ها استخراج می‌شوند. فرایند تحلیل با مطالعه مکرر متن و تلاش برای کشف معانی پنهان یا کمتر آشکار آغاز می‌شود. سپس، با کدگذاری داده‌ها و تشکیل طبقات مفهومی، ساختار معنایی کلان‌تری از متن به‌دست می‌آید. این طبقات ممکن است گفتمان‌های کلان‌تر اجتماعی یا مفاهیم انتزاعی‌تری را بازنمایی کنند. شناسایی مضامین نیز فرایندی تکرارشونده است که طی آن، پژوهشگر به‌طور مداوم به تحلیل و بازنگری طبقات اولیه پرداخته، آن‌ها را ترکیب یا تفکیک می‌کند و تناقضات احتمالی را رفع می‌نماید (محمدزاده، مرتضوی و لگزیان، ۱۳۹۴).

تحلیل محتوای عرفی، به‌دلیل ماهیت استقرایی خود، بیشترین هم‌سویی را با چارچوب پژوهش حاضر داشت؛ چرا که هدف این مطالعه، کشف مفاهیم و الگوهای معنادار در تجربه‌ها و نگرش‌های خبرگان آموزش عالی، بدون تحمیل پیش‌فرض‌های نظری، بوده است. از آنجا که چارچوب نظری پژوهش نه بر پایه آزمون فرضیه‌های از پیش تدوین‌شده، بلکه بر شناخت میدانی و درک عمیق از بافت اجتماعی و فرهنگی آموزش عالی استوار است، رویکرد عرفی این امکان را فراهم ساخت تا مفاهیم و طبقات تحلیلی، به‌صورت طبیعی از داده‌ها برخیزند و با بستر مفهومی پژوهش هم‌افزا شوند. به عبارت دیگر، تحلیل محتوای عرفی، به جای تطبیق داده‌ها با چارچوب نظری ثابت، زمینه‌ساز شکل‌گیری چارچوب مفهومی بومی شده و برخاسته از متن شد که با اهداف اکتشافی پژوهش کاملاً همخوانی دارد. در پژوهش حاضر، برای تقویت اعتبار داده‌های کیفی و اطمینان از دقت تحلیل، از راهبرد بازبینی توسط همکار پژوهشی استفاده شد. بدین منظور، یافته‌های اولیه شامل کدهای استخراج‌شده، تم‌های فرعی و دسته‌بندی‌های مفهومی در اختیار دو پژوهشگر همکار قرار گرفت. آنان با بازخوانی و بررسی مجدد داده‌ها، پیشنهادهاتی برای اصلاح و بازنگری ارائه دادند که پس از تحلیل مجدد و اعمال اصلاحات، منجر به ارتقای انسجام درونی داده‌ها و افزایش قابلیت اعتماد به نتایج شد. این روش، با تأکید بر اجماع نظری میان اعضای تیم پژوهش، ابزاری مؤثر برای افزایش اعتبار درونی و کاهش سوگیری‌های تحلیلی محسوب می‌شود (کیخا و توفیقی، ۱۴۰۱).

یافته‌های پژوهش

در راستای تحلیل داده‌ها و براساس رویکرد روش‌شناختی این پژوهش، فرایند تحلیل محتوای کیفی با اتکا به چارچوب فرایند جامع انجام تحقیق رساله دکتری انجام پذیرفت. ابتدا متن کامل مصاحبه‌ها با دقت پیاده‌سازی و سپس با در نظر گرفتن پاراگراف به‌عنوان واحد تحلیل، تحلیل محتوای متن صورت گرفت. در این مرحله، مفاهیم کلیدی به‌صورت استقرایی از داده‌ها استخراج شدند. پس از شناسایی این مفاهیم، آن‌ها بر پایه شباهت‌ها و تفاوت‌های معنایی‌شان، درون ابعاد مختلف چارچوب فرایند جامع رساله دکتری سازمان‌دهی و جایابی شدند. در جریان تحلیل، یکی از نقاط برجسته و حاصل از انعطاف‌پذیری روش کیفی، افزوده شدن یک طبقه جدید به چارچوب اولیه بود. براساس تکرار و تأکید مشارکت‌کنندگان بر موضوع «ضوابط و مقررات دوره دکتری»، این مقوله به‌عنوان یک سطح نوظهور به ساختار تحلیلی پژوهش افزوده شد. این یافته مؤید توانمندی روش کیفی در پاسخ‌گویی به پیچیدگی‌های زمینه‌ای و انعطاف در پذیرش طبقات جدید برخاسته از داده‌های میدانی است. در نهایت، فرایند این تحلیل در قالب دسته‌بندی نهایی

مفاهیم و جایگاه آن‌ها در چارچوب مفهومی پژوهش، در جدول (۳) ارائه شده است که نمایانگر رابطه میان داده‌های تجربی و ساختار نظری پژوهش می‌باشد.

جدول ۳. نتایج تحلیل محتوای مصاحبه‌ها (محتوای پنل‌های تخصصی)

مفاهیم کلیدی	مراحل (گام‌ها) انجام تحقیق رساله
تعیین سقف زمانی تخصیص زمان برای راهبری رساله و پایان‌نامه برای راهنما و مشاور؛ درک اساتید و دانشجویان از انتظارات بیرونی از آن‌ها؛ توجه به حوزه‌های تخصصی برای اساتید؛ توجه به منطق اجتماعات علمی بجای گروه‌های ذی‌نفع؛ حذف یا کاهش نفوذ ساختارهای اداری و افراد ذی‌نفع در تدوین رساله‌ها؛ رفع خشونت‌های نمادین علیه دانشجویان؛ اصلاح فرهنگ گروه‌های آموزشی در نگاه به رساله‌نویسی؛ رفع قبیله‌ای بودن نظام دانشگاهی ایران؛ تخصصی کار کردن گروه‌های آموزشی؛ گسترش فضای فکری باز و غیرسخت‌گیرانه در گروه‌های آموزشی	تعیین استادان راهنما و مشاور
تأکید بر اهمیت تحقیقات نظری؛ برقراری تعادل بین انجام تحقیقات نظری و کاربردی؛ برگزیدن موضوع پایان‌نامه و رساله‌ها از بانک اولویت‌های پژوهشی؛ برقراری تناسب بین موضوعات رساله‌ها و نیازهای کشور؛ به روزرسانی بانک نیازهای پژوهشی در انتخاب موضوعات؛ جامع‌سازی بانک نیازهای پژوهشی؛ دارا بودن حامی مالی هر پروپوزال پیشنهادی پیش از تصویب؛ قابل دفاع بودن موضوع از حیث کاربرد و نوآوری؛ نگاه مسئله‌محوری سازمان‌ها به مشکلات خود جهت طرح به‌عنوان پژوهش؛ حمایت از موضوعات بدیع و کاربردی؛ عدم انجام موضوعات موازی در رساله‌ها؛ موضوع‌یابی درست در رساله‌های دکتری؛ طرح مسائل با رویکرد میان رشته‌ای؛ طراحی کارگروهی در دانشگاه جهت نیازسنجی؛	تعیین عنوان تحقیق
تصویب پروپوزال‌های تقاضامحور؛ انعقاد قرارداد پژوهشی بین سازمان حامی پروپوزال و دانشگاه در تخصیص منابع مالی؛ مسئله‌مندی رساله‌های دکتری؛ مبتنی بر مسئله‌سازی رساله‌های دکتری؛ پیوستگی و انسجام موضوعی رساله‌های دکتری به مانند یک پازل در حل مسائل؛ توجه به منابع مادی و غیرمادی ناشی از انجام رساله‌ها در تصویب؛ تأکید بر گره‌گشایی رساله‌های دکتری؛ توجه به شباهت‌های موضوعی رساله‌های دکتری؛ هدفمند کردن رساله‌های دکتری در راستای پاسخ به نیازها؛ طراحی شبکه‌های خاص و نظام‌سازی در رساله‌های دکتری؛ اطلاع‌رسانی دقیق از وجود حمایت‌ها برای رساله‌ها؛ شناخت دقیق حوزه‌های نیاز برای انجام رساله دکتری؛ پیوند میان صنعت و دانشگاه در طرح مسئله رساله؛ توجه به تمامی ذی‌نفعان در تدوین رساله؛ رساله‌نویسی بدون توجه به جهان موجود و براساس ایده‌آل و معیارهای موجود؛ نگاه سرمایه‌ای به رساله‌های دکتری؛ ارتباط بین رساله‌ها و واقعیت‌های جامعه؛ پی‌جویی منافع جمعی به جای فردی در پژوهش؛ شکل‌گیری میزهای حل مسئله؛ رساله‌ها به دنبال پاسخ به مسئله نه سؤال؛ کار بر روی مسایل در حوزه‌های مختلف مبتنی بر پژوهش واقعی؛ سازمان محوری در پژوهش‌ها؛	پژوهش مقدماتی و تهیه طرح‌نامه تحقیق
انجام نوآوری‌های علمی (نظری) در رساله‌های دکتری؛ نظارت بر کپی‌برداری و سرقت علمی در رساله‌ها؛ تمییز دقیق مسئله از شبه مسئله در رساله‌ها؛	مرور ادبیات و پیشینه پژوهش؛ تهیه فصل دوم
خلاقیت در متدولوژی و طرح رساله‌ها؛ آشنایی دانشجویان با روش‌های پژوهش؛	تکمیل روش‌شناسی تحقیق؛ تدوین فصل سوم
توجه به رویکرد سیستمی در انجام؛ امکان‌سازی کارورزی دانشجویان در حین رساله در صنعت؛ توجه ویژه به اخلاق علمی در داده‌ها؛	گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها؛ تدوین فصل چهارم

بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهاد: تهیه
فصل پنجم

پرورش روحیه تعمق و تفکر دانشجویان در نگارش بحث؛ وجود نگرش تحلیلی و انتقادی در دانشجویان؛ ارتقاء کیفیت بخش تحلیلی پایان‌نامه‌ها؛ نگاه انتقادی و تحلیلی دانشجویان؛ ارائه راهکارهای اساسی مبتنی بر پژوهش واقعی؛

برگزاری مراسم‌های پیش دفاع به تفکیک هر فصل پایان‌نامه؛ اجرای دقیق قوانین و آئین‌نامه‌های اجرای پیش دفاع توسط دانشگاه‌ها؛ تعریف معیارها و شاخص‌های مشخص برای ارزیابی رساله‌ها و پایان‌نامه‌ها؛ تقسیم نقش نمره‌دهی به پایان‌نامه دانشجویان به گروه آموزشی و غیره؛ حذف سنت‌ها و مناسک غلط در برگزاری جلسات دفاع؛ رفع قوانین نانوشته در جلسات دفاع؛ ارزیابی و نمرات واقع‌بینانه؛ شفاف‌سازی فرایند ارزیابی و نمره‌دهی؛ بازتعریف سازوکارهای نمره‌دهی به رساله‌ها؛ مشخص‌سازی معیاری برای سنجش نوآوری رساله‌های دکتری؛ تمایز قائل شدن بین پژوهش خوب و بد؛

داوری و دفاع از پایان‌نامه و رساله

ارتقا کیفیت علوم انسانی در کشور؛ ارتقاء شأن و جایگاه علوم انسانی در کشور؛ افزایش اثربخشی علوم انسانی در عرصه علمی کشور؛ تقویت و ارتقا پژوهش و تولید نهضت نرم‌افزاری و افزایش روحیه علمی در دانشگاه؛ سامان‌دهی و هدمندسازی برنامه‌های پژوهشی براساس مزیت‌های نسبی و مأموریتی مراکز دانشگاهی؛ سامان‌دهی نظام موضوعات پژوهش‌ها و رساله‌ها برای رفع نیازهای مادی و معنوی جامعه؛ ارتقاء نگاه کیفی در انجام پایان‌نامه و رساله‌ها؛ خلاق‌سازی علوم انسانی کشور؛ رشد کیفی رساله‌ها به جای رشد کمی؛ ارزیابی بازده رساله‌های دکتری؛ سنجش اثربخشی و بازده رساله‌های دکتری؛ رفع انحصارگرایی در شبکه‌های تولید علم در ایران؛ اصلاح سیاست‌گذاری و مدیریت علم در علوم انسانی؛ فهم درست از علوم انسانی و ماهیت آن؛ ارتباط علوم انسانی با حوزه عمومی؛ توجه و باور کافی به علوم انسانی در ایران؛ نظام دانش متحد و پارادایمیک در ایران؛

آثار و پیامدهای تحقیق

ایجاد فیلترهای عملکردی برای دانشجویان جهت دریافت رساله و پایان؛ پرداخت حق‌الزحمه به دانشجویان جهت انجام پایان‌نامه و رساله؛ مناسب‌سازی سیاست‌های دانشگاه در احتساب سنوات برای دانشجویان؛ تدوین آیین‌نامه‌ای برای هدفمند کردن رساله‌ها؛ رصد مداوم اجرایی شدن آیین‌نامه‌ها؛ تغییر سازوکارها در تدوین رساله‌نویسی؛ تیمی نوشتن رساله‌ها

ضوابط و مقررات دوره تحصیلی دکتری

یافته‌های این پژوهش، تصویری چندلایه، منسجم و تحلیلی از فرایند تدوین رساله‌های دکتری در نظام آموزش عالی ایران را ترسیم می‌کند که از مرحله تعیین استادان راهنما تا مرحله آثار و پیامدهای تحقیق را در بر می‌گیرد. داده‌ها نشان می‌دهند که فرایند رساله‌نویسی نه تنها یک فعالیت علمی صرف، بلکه میدان پیچیده‌ای از تعاملات نهادی، هنجاری، اداری، و فرهنگی است که در لایه‌های مختلف دانشگاه و نهادهای بیرونی تبلور می‌یابد. در ادامه به صورت دقیق‌تر به تبیین یافته‌های پژوهش (صدای مشارکت‌کنندگان)، برای هر یک از مراحل (گام‌ها) انجام تحقیق رساله بیان شده است.

تعیین استادان راهنما و مشاور

در بررسی ادراک مشارکت‌کنندگان از عوامل نهادی مؤثر بر کیفیت رساله‌های دکتری، یکی از مضامین تکرار شونده به ساختار روابط قدرت و قبیله‌گرایی علمی در دانشگاه‌ها مربوط می‌شود. اما در عمل، ساختار فعلی دانشگاهی ایران با موانع متعددی روبه‌رو است. سلطه‌ی روابط اداری و قبیله‌گرایی علمی^۱ در برخی گروه‌های آموزشی، یکی از موانع تعاملات باز و علمی محسوب می‌شود. «دانشگاه‌ها و دپارتمان‌ها

1. Academic Tribalism

این اصطلاح رایج در علوم اجتماعی به گرایش گروه‌های علمی، دانشکده‌ها یا رشته‌ها به ایجاد مرزهای بسته و هویت‌محور اشاره دارد؛ به طوری که اعضای هر گروه علمی (مثلاً یک رشته یا دانشکده) بیشتر به حفظ منافع، زبان تخصصی و شیوه‌های خاص خود می‌پردازند تا به همکاری بین‌رشته‌ای یا نقد سازنده.

به قبیله‌های دانشگاهی تبدیل شده‌اند که مانع تعاملات علمی باز و استفاده از اساتید خارج از دیپارتمان برای راهنمایی یا مشاوره می‌شوند. این وضعیت به خشونت نمادین علیه دانشجویان و کاهش کیفیت علمی می‌انجامد» (کد ۳). هم‌چنین، در مواردی انگیزه‌های غیردانشگاهی نظیر ارتقاء مرتبه علمی یا منافع مالی موجب می‌شود استادانی با مشغله زیاد و بی‌توجه به تناسب تخصصی، مسئولیت راهنمایی رساله را بپذیرند، بدون آنکه زمان و انرژی کافی را به آن اختصاص دهند: «اساتید راهنما حداقل صد ساعت و اساتید مشاور حداقل سی ساعت موظف به وقت گذاشتن برای دانشجوی دکتری هستند. اما چنین وقتی برای دانشجوی صرف نمی‌شود» (کد ۱). این در حالی است که همراهی مستمر و هدفمند استاد و دانشجو، در قالب یک نظام استاد-شاگردی واقعی، از مهم‌ترین عوامل در پرورش پژوهشگران مستقل و توانمند شناخته می‌شود: «براساس تجربیات گذشته، نظام استاد و شاگردی که در آن دانشجو همراهی مستمر و نزدیک با استاد داشته باشد، می‌تواند به تربیت شاگردان برجسته و بهبود کیفیت رساله‌ها کمک کند» (کد ۲). این داده‌ها نشان می‌دهد که کیفیت رساله‌های دکتری در علوم انسانی صرفاً تابع مهارت‌های فردی دانشجویان نیست، بلکه به شدت تحت تأثیر ساختار نهادی و فرهنگ سازمانی دانشگاه‌ها قرار دارد. قبیله‌گرایی علمی، که خود را در قالب روابط بسته، انتصاب‌های درون‌گروهی و مقاومت در برابر همکاری بین‌رشته‌ای نشان می‌دهد، مانع از توزیع عادلانه فرصت‌های علمی و تعامل آزاد میان استادان و دانشجویان می‌شود. افزون بر این، غلبه انگیزه‌های اداری و امتیازمحور در انتخاب استادان راهنما، رابطه‌ی آموزشی را از یک تعامل یادگیرانه به یک رابطه‌ی صوری و وظیفه‌گرایانه تقلیل می‌دهد.

تعیین عنوان تحقیق

به‌عنوان نمونه، یکی از مشارکت‌کنندگان تصریح کرده است: «موضوع رساله‌ها باید از سامانه اولویت‌های پژوهشی وزارت علوم انتخاب شود. این سامانه نیاز به به‌روزرسانی دارد تا عناوین کاربردی و مرتبط با نیازهای کشور ارائه دهد» (کد ۹). این اظهار نظر ناظر بر چالش عدم به‌روز بودن بانک‌های موضوعی در سامانه‌های رسمی و عدم تطابق آن‌ها با نیازهای واقعی و روزآمد کشور است. در همین راستا، مشارکت‌کننده‌ی دیگر بر ضرورت حضور یک نهاد تقاضامحور در مرحله تصویب موضوع تأکید دارد: «هر رساله باید در زمان تصویب پروپوزال، یک پیشنهاددهنده از میان شرکت‌ها یا نهادهای دولتی داشته باشد. این نهادها باید موضوعات مرتبط با نیازهای واقعی خود را مشخص کرده و از طریق قرارداد، بخشی از هزینه رساله را تأمین کنند» (کد ۵). این دیدگاه، با ادبیات پژوهش تقاضامحور و ضرورت پیوند مؤثر میان دانشگاه و صنعت/جامعه مطابقت دارد، که در سطح جهانی به‌عنوان الگوی برتر تأمین اثربخشی پژوهش شناخته شده است. در تحلیل عمیق‌تر، جهت‌گیری به سمت موضوعات میان‌رشته‌ای، در تقابل با نگاه خطی و سنتی به رساله‌ها قرار می‌گیرد و می‌تواند زمینه‌ساز رسیدن به نوآوری و مرزهای دانش باشد: «برای رسیدن به مرزهای دانش، عناوین رساله‌ها باید به سمت موضوعات میان‌رشته‌ای سوق داده شوند تا با دیدگاهی جامع‌تر و با تأکید بر نوآوری به مسائل پرداخته شود» (کد ۱). اما در مقابل، یکی از چالش‌های بنیادین که در تجربه بسیاری از دانشگاه‌ها به چشم می‌خورد، تکراری بودن موضوعات رساله‌ها است؛ مشکلی که نشانگر نبود نظام کارآمد برای بررسی و تأیید علمی موضوع‌ها پیش از تصویب است: «یکی از معضلات موجود، تکراری بودن موضوعات انتخابی است. این امر نشان‌دهنده عدم بررسی جامع در زمان انتخاب موضوع است و باعث کاهش ارزش پژوهشی رساله‌ها می‌شود» (کد ۳). از سوی دیگر، ماهیت اجتماعی پژوهش، ایجاب می‌کند که موضوع رساله‌ها به جای صرفاً علمی بودن، در پاسخ به چالش‌های واقعی جامعه شکل گیرند. همان‌طور که یکی از مشارکت‌کنندگان بیان می‌کند: «موضوعات رساله‌ها باید با نیازهای اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی کشور پیوند داشته باشند و نتایج آن‌ها بتواند راه‌حل‌هایی عملی برای چالش‌های کشور ارائه دهد» (کد ۴). تحلیل یافته‌ها نشان می‌دهد که فرآیند تعیین عنوان رساله در نظام آموزش عالی ایران با ناهماهنگی میان

ساختارهای رسمی و نیازهای واقعی جامعه مواجه است. مشارکت‌کنندگان بر این باورند که سامانه‌های موجود برای انتخاب موضوع، به‌جای پویایی و روزآمدی، بیشتر ماهیتی اداری و صوری دارند و در نتیجه، زمینه‌ساز تکرار موضوعات، کاهش نوآوری و افت کیفیت پژوهش‌ها می‌شوند. در مقابل، تأکید بر رویکرد پژوهش تقاضامحور و میان‌رشته‌ای، به‌عنوان مسیرهای مؤثر برای بازتعریف کیفیت رساله‌ها مطرح شده است. هم‌چنین، پیشنهاد حضور نهادهای اجرایی و صنعتی در مرحله تصویب موضوع، نشانه‌ای از گرایش به سمت مدل‌های تعاملی سیاست‌گذاری پژوهش است؛ مدلی که در آن، دانشگاه نه تنها تولیدکننده دانش نظری، بلکه شریک فعال در حل مسائل واقعی جامعه محسوب می‌شود.

پژوهش‌مقدماتی و تهیه طرح‌نامه تحقیق

در بخش مربوط به «پژوهش‌مقدماتی و تهیه طرح‌نامه تحقیق»، دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان بر این نکته تمرکز دارد که ریشه‌ی اصلی افت کیفیت رساله‌ها، در مرحله‌ی آغازین پژوهش و به‌ویژه در نحوه‌ی تعریف مسئله و طراحی طرح‌نامه نهفته است. این مرحله، به‌زعم آن‌ها، تعیین‌کننده‌ترین بخش فرایند پژوهشی است که اغلب در عمل، به‌شکل صوری و فاقد بنیان نظری انجام می‌شود. به‌عنوان نمونه، مشارکت‌کننده‌ای در مصاحبه تصریح می‌کند: «پژوهش با مسئله آغاز می‌شود، این در حالی است که مسئله در پژوهش‌های ما جایی ندارد و باید توجه کنیم در رساله‌ها روی مسئله‌مندی فکر شود» (کد ۲). در واقع، بسیاری از رساله‌ها نه‌تنها مسئله‌ای از مسائل واقعی جامعه را حل نمی‌کنند، بلکه حتی مهم‌ترین مسائل را نیز شناسایی و تحلیل نمی‌نمایند. «هزاران رساله را که بررسی کنیم، متوجه می‌شویم گرهی از مشکلات کشور باز نکرده‌اند و این هم خسارت بزرگی است... در واقع این یک غارت سرمایه ملی است اما این فاجعه را نمی‌بینیم» (کد ۳). در همین زمینه، چالش دیگر، عرضه‌محور بودن پژوهش‌ها و فقدان رویکرد تقاضامحور است. رساله‌ها غالباً براساس علایق استادان یا سنت‌های علمی گروه‌های آموزشی شکل می‌گیرند و نه براساس نیازهای جامعه یا نهادهای بهره‌بردار: «در ایران بیشتر پژوهش‌های ما عرضه‌محور است... پژوهش ما نباید استادمحور باشد. باید رساله‌ها را به سویی سوق دهیم که نیازهای جامعه را تأمین کند» (کد ۱۱). در این بستر، عدم ارتباط با صنعت و نهادهای تقاضامحور به یکی از گلوگاه‌های حیاتی در علوم انسانی تبدیل شده است. مشارکت‌کننده‌ای دیگر این مسئله را چنین توصیف می‌کند: «ارتباط با صنعت برای علوم انسانی معضل است و باید تکلیف این مشخص شود که صنعت باید نیازهای خود را به دانشگاه ابلاغ کرده و پژوهش بخواهد» (کد ۶). داده‌های کیفی این بخش بیانگر آن است که مسئله‌مندی، به‌عنوان بنیان معرفتی پژوهش، در نظام فعلی تولید دانش جایگاه واقعی خود را از دست داده است. مشارکت‌کنندگان با اشاره به فقدان مسئله‌یابی و غلبه‌ی رویکرد عرضه‌محور، نشان می‌دهند که پژوهش در علوم انسانی بیشتر به فرآیندی تولیدمحور تبدیل شده تا مسئله‌محور. این وضعیت، پیامد مستقیم ساختار استادمحور، نبود نظام تقاضامحور و گسست میان دانشگاه و بخش‌های اجرایی است. در چنین شرایطی، طرح‌نامه‌ی تحقیق که باید به‌مثابه سند راهبردی برای جهت‌دهی پژوهش عمل کند اغلب به مرحله‌ای فرمالیته و تکراری بدل می‌شود.

مرور ادبیات و پیشینه پژوهش: تهیه فصل دوم

در مرحله‌ی «مرور ادبیات و پیشینه پژوهش»، مشارکت‌کنندگان به‌طور مکرر بر نقش بنیادین فصل دوم رساله در شکل‌دهی به بنیان نظری، اصالت موضوع و جهت‌گیری علمی پژوهش تأکید کرده‌اند. با این حال، یافته‌ها نشان می‌دهد که این مرحله در عمل به یکی از چالش‌برانگیزترین بخش‌های فرایند نگارش رساله تبدیل شده است. «وقتی از آسیب‌شناسی رساله‌ها صحبت می‌کنیم ذهن همه ما متوجه سرقت علمی می‌شود... ولی مشکل اصلی این است که این رساله که ۳۰ درصد آن از رساله دیگر اقتباس شده، همان رساله اصلی هم به درد نمی‌خورد است چون کاری از پیش نبرده و گرهی نگشوده است» (کد ۳). «بررسی

جامع و دقیق پیشینه تحقیق ضروری است... این کار نه تنها به تکراری نبودن موضوع تحقیق کمک می‌کند، بلکه امکان شناسایی خلأهای پژوهشی موجود را فراهم می‌آورد» (کد ۷). «بررسی پیشینه باید مستقیماً به موضوع تحقیق مرتبط باشد و به شناسایی خلأهای پژوهشی موجود کمک کند. این خلأها باید مبنای اصلی تدوین اهداف تحقیق باشند» (کد ۲). از دیگر آسیب‌های برجسته در تدوین فصل دوم، استفاده ضعیف از منابع علمی دست‌اول و به‌روز است؛ مسئله‌ای که مستقیماً بر اعتبار علمی پژوهش اثرگذار است. «ضعف در استفاده از منابع دست‌اول و به‌روز یکی از مشکلات رایج در تدوین فصل دوم است. دسترسی به منابع معتبر و به‌روز برای اعتباربخشی به پیشینه تحقیق ضروری است» (کد ۹). تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که ضعف در تدوین فصل دوم رساله نه صرفاً یک مسئله فنی، بلکه یک نقص معرفتی و ساختاری در فرایند تولید دانش است. در پژوهش‌های باکیفیت، مرور ادبیات نقش دوگانه دارد: از یک سو به شناخت وضعیت موجود دانش کمک می‌کند و از سوی دیگر، خلأهای نظری و پژوهشی را برای شکل‌گیری سؤال اصلی تحقیق آشکار می‌سازد. اما در بسیاری از موارد، این مرحله در رساله‌های دکتری ایران به سطحی از گردآوری غیرنقدانده متون و حتی کپی‌برداری سطحی تقلیل یافته است. از دیدگاه مشارکت‌کنندگان، بی‌توجهی به تحلیل انتقادی منابع، استفاده از منابع غیرتخصصی یا قدیمی، و نبود مهارت در جستجو و تحلیل ادبیات موجب شده که پژوهش‌ها نه تنها به گسترش مرزهای دانش کمکی نکنند، بلکه موجب تکرار مفاهیم گذشته شوند.

تکمیل روش‌شناسی تحقیق: تدوین فصل سوم

در بازکاوی کیفیت روش‌شناسی رساله‌های دکتری، مشارکت‌کنندگان بر این باورند که مرحله‌ی تدوین فصل سوم (روش تحقیق) یکی از نقاط ضعف بنیادی در بسیاری از پژوهش‌های علوم انسانی است. این بخش که باید به‌مثابه ستون فقرات پژوهش عمل کند، در عمل اغلب به فرایندی فرمالیته، تکراری و غیرخلاقانه بدل شده است. «روش تحقیق باید براساس ماهیت مسئله و اهداف تحقیق انتخاب شود. بسیاری از پژوهش‌ها به دلیل عدم تناسب روش‌شناسی با مسئله اصلی، به نتایج ضعیفی منجر می‌شوند» (کد ۴). یکی دیگر از چالش‌های رایج، فقدان خلاقیت در طراحی متدولوژی‌ها و ابزارها است. در بسیاری از موارد، روش‌شناسی تحقیق نه براساس مسئله پژوهش، بلکه به تقلید از رساله‌های پیشین یا برگرفته از منابع کلی تدوین می‌شود. «خلاقیت در طرح‌ها و متدولوژی‌ها در رساله دکتری نداریم... این موضوع نیز در رساله‌های دکتری ما وجود ندارد» (کد ۲). «در پژوهش‌های علوم انسانی، استفاده از روش‌های ترکیبی (کمی و کیفی) به دلیل چندبعدی بودن مسائل پژوهشی، می‌تواند اثربخش‌تر باشد. این امر به غنای تحلیل‌ها کمک می‌کند» (کد ۷). داده‌های این بخش حاکی از فقدان انسجام روش‌شناختی در بخش قابل‌توجهی از رساله‌های دکتری است. مشارکت‌کنندگان تأکید می‌کنند که انتخاب روش تحقیق باید تابع ماهیت مسئله و اهداف پژوهش باشد، نه تقلیدی از قالب‌های پیشین. با این حال، مشاهده می‌شود که در بسیاری از موارد، الگوی روش‌شناسی به‌صورت الگوبرداری صوری از سایر پژوهش‌ها صورت می‌گیرد؛ رویکردی که منجر به تولید پژوهش‌هایی کم‌عمق و فاقد خلاقیت می‌شود. هم‌چنین، تحلیل مصاحبه‌ها نشان می‌دهد که بی‌توجهی به روش‌های ترکیبی در پژوهش‌های علوم انسانی، ظرفیت تحلیل‌های عمیق و چندبعدی را محدود کرده است. با توجه به ماهیت پیچیده مسائل انسانی و اجتماعی، روش‌های تک‌رویه (صرفاً کمی یا کیفی) اغلب قادر به بازنمایی واقعیت‌های چندلایه نیستند. از این‌رو، طراحی خلاقانه‌ی متدولوژی‌ها، تلفیق رویکردها، و انطباق ابزارها با مسئله پژوهش، از الزامات بنیادین ارتقای کیفیت رساله‌ها تلقی می‌شود.

گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها: تدوین فصل چهارم

در بخش مربوط به «گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها»، مشارکت‌کنندگان به چالش‌هایی اشاره کرده‌اند که در مرحله‌ی اجرای پژوهش، بیش از هر زمان دیگر کیفیت علمی رساله‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. در حالی که این فصل باید نشان‌دهنده‌ی توانایی پژوهشگر در پیوند دادن داده‌ها با نظریه و درک عمیق از

واقعیت‌های میدانی باشد، یافته‌ها حاکی از غلبه‌ی رویکردی صوری و کم‌عمق در تحلیل‌ها است. «تحلیل داده‌ها باید براساس چارچوب نظری تحقیق صورت گیرد. این چارچوب، پیوند میان داده‌های گردآوری‌شده و اهداف تحقیق را تقویت می‌کند» (کد ۷). در واقع، فقدان پیوند روش‌شناسی با نظریه و اهداف تحقیق، یکی از مهم‌ترین آسیب‌های شناسایی‌شده در تدوین فصل چهارم است. در بسیاری از موارد، تحلیل‌ها از متن تحقیق جدا شده و فاقد جهت‌گیری نظری هستند. دانشجویان تلاش می‌کنند با گسترش حجم داده‌ها، پیچیده‌سازی محاسبات و ارائه جداول متعدد، خلأ تحلیلی پژوهش را پنهان سازند، حال آنکه چنین رویه‌ای نه به تولید دانش، بلکه به بازتولید فرمی از پژوهش بی‌اثر می‌انجامد. «تحلیل داده‌ها باید به‌گونه‌ای انجام شود که یافته‌های جدید و ارزشمند تولید شود. رویکردهای خلاقانه در تحلیل می‌تواند تفاوت میان یک تحقیق تأثیرگذار و یک تحقیق عادی را ایجاد کند» (کد ۳). یکی دیگر از چالش‌های مهم در این فصل، کیفیت فرآیند گردآوری داده‌ها و طراحی نمونه‌گیری است. یافته‌ها نشان می‌دهد در بسیاری از رساله‌ها، برنامه‌ریزی زمانی دقیق و تخصیص منابع مناسب برای جمع‌آوری داده‌ها نادیده گرفته می‌شود (کد ۱)، و این غفلت، مستقیماً بر اعتبار نتایج اثر می‌گذارد. ضعف در طراحی نمونه‌گیری نیز به‌ویژه در علوم انسانی، جایی که تعمیم‌پذیری حساس‌تر است، چالش‌برانگیز شده است. «نمونه‌گیری باید به‌گونه‌ای طراحی شود که نماینده کامل جامعه آماری تحقیق باشد. ضعف در این بخش می‌تواند اعتبار نتایج را تحت تأثیر قرار دهد» (کد ۵). افزون بر آن، عدم استفاده از ابزارهای استاندارد و معتبر نیز اعتبار داده‌های گردآوری‌شده را زیر سؤال می‌برد: «داده‌ها باید با استفاده از ابزارهای مناسب و استاندارد گردآوری شوند تا کیفیت و اعتبار تحقیق حفظ شود. استفاده از داده‌های غیرمعتبر یا روش‌های ناقص می‌تواند نتایج تحقیق را تحت تأثیر منفی قرار دهد» (کد ۹). تحلیل یافته‌های این بخش نشان می‌دهد که یکی از مهم‌ترین چالش‌های کیفی در رساله‌های دکتری علوم انسانی، گسست میان چارچوب نظری و تحلیل داده‌ها است. این گسست موجب می‌شود که داده‌ها به جای آن که حامل معنا و تفسیر نظری باشند، صرفاً به شکل عددی و آماری بازنمایی شوند؛ در نتیجه، تحلیل‌ها به بازتولید داده‌ها تقلیل می‌یابند، نه به تولید بینش علمی. از منظر روش‌شناسی، فقدان طرح نمونه‌گیری دقیق و استفاده از ابزارهای غیراستاندارد نیز نشانگر ضعف در اعتبار درونی و بیرونی پژوهش است. مشارکت‌کنندگان تأکید دارند که در بسیاری از رساله‌ها، داده‌ها نه بر مبنای طراحی علمی، بلکه براساس در دسترس بودن یا سهولت جمع‌آوری انتخاب می‌شوند عاملی که نتایج را به‌شدت غیرقابل اعتماد می‌سازد. علاوه بر این، رویکردهای کمی کلیشه‌ای و تحلیل‌های مکانیکی بدون ارجاع نظری، سبب می‌شود تا پژوهش به ظاهر «تحلیلی» اما در واقع فاقد عمق مفهومی باشد.

بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهاد: تهیه فصل پنجم

در بخش «بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهاد»، مشارکت‌کنندگان بر این نکته تأکید دارند که فصل پنجم باید نقطه‌ی تلاقی نظریه و عمل باشد؛ جایی که پژوهشگر بتواند یافته‌ها را تفسیر کرده، پیامدهای علمی و کاربردی آن‌ها را بازنمایی کند و مسیرهایی برای پژوهش‌های آینده پیشنهاد دهد. با این حال، شواهد نشان می‌دهد در بسیاری از رساله‌ها، این فصل به خلاصه‌ای از نتایج یا جمع‌بندی‌های توصیفی محدود می‌شود و نقش واقعی خود در تولید دانش و راهبردهای اصلاحی را از دست می‌دهد. «نتایج تحقیق باید به پیشنهادهایی عملی و کاربردی تبدیل شوند که برای سیاست‌گذاران، دانشگاه‌ها و نهادهای مرتبط مفید باشند» (کد ۲). این در حالی است که فلسفه وجودی فصل پنجم، تولید دانش سودمند و ارائه پیشنهادها برای اجرایی، نظری و پژوهشی معتبر است. در این راستا، دانشجویان باید یافته‌های خود را در بافت نظری گسترده‌تر جای دهد، دلایل هم‌خوانی یا ناهم‌خوانی با پژوهش‌های پیشین را تحلیل کرده و پیامدهای نظری، روش‌شناختی و کاربردی پژوهش خود را صورت‌بندی کند. «براساس شکاف‌های شناسایی‌شده و محدودیت‌های تحقیق، باید پیشنهاداتی مشخص برای تحقیقات آینده ارائه شود. این پیشنهادها می‌توانند شامل موضوعات جدید، روش‌های تحقیق، یا چارچوب‌های نظری جایگزین باشند»

(کد ۹). یافته‌های کیفی این بخش نشان می‌دهد که کیفیت فصل پنجم رساله نه به میزان حجم داده‌ها، بلکه به توانایی پژوهشگر در معنابخشی تحلیلی و تعمیم نظری بستگی دارد. مشارکت‌کنندگان تأکید دارند که بسیاری از رساله‌ها در مرحله بحث و نتیجه‌گیری، دچار «گسست تحلیلی» می‌شوند. یعنی یافته‌ها بدون پیوند با مبانی نظری یا مطالعات پیشین تفسیر می‌شوند و در نتیجه، پژوهش از ارائه بینش جدید بازمی‌ماند. در سطح کاربردی، مشارکت‌کنندگان بر لزوم تبدیل نتایج به پیشنهادهای سیاستی و الگوهای اجرایی برای دانشگاه‌ها و نهادهای پژوهشی تأکید دارند. این امر، پژوهش را از مرز آکادمی فراتر برده و آن را به حوزه‌ی تصمیم‌سازی نزدیک می‌کند. هم‌چنین، ارائه‌ی پیشنهادهای آینده‌پژوهانه و طراحی مسیرهای پژوهشی جدید بر پایه‌ی خلأهای شناسایی‌شده، به‌عنوان شاخصی از بلوغ علمی پژوهشگر در مرحله‌ی دکتری معرفی شده است.

داوری و دفاع از پایان‌نامه و رساله

در بخش «داوری و دفاع از پایان‌نامه و رساله»، مشارکت‌کنندگان به آسیب‌های متعددی در ساختار ارزیابی نهایی پژوهش‌های تحصیلات تکمیلی اشاره کرده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که فرایند دفاع، به جای ایفای نقش علمی و کیفی در سنجش خروجی پژوهش، در بسیاری موارد به یک فرایند تشریفاتی، غیرنقدی و گاه رابطه‌محور تبدیل شده است. «ضعف در بار علمی برخی اساتید باعث شده که در جلسات دفاع، دانشجویانی که روی موضوعی چهار سال کار کرده‌اند، در آن حوزه از اساتید خود باسوادتر باشند» (کد ۵). از سوی دیگر، مسئولیت هماهنگی و پیگیری داوری نیز اغلب به دوش دانشجو گذاشته می‌شود که زمینه را برای رایزنی، چانه‌زنی و اثرگذاری غیراصولی بر داوران فراهم می‌سازد. در این فضا، داوران به جای ایفای نقش بی‌طرفانه علمی، گاه به نقش یاور دانشجو تغییر نقش می‌دهند، تا جایی که نمره‌دهی نه براساس یافته‌های رساله، بلکه متأثر از پیشینه رابطه دانشجو با استاد یا ملاحظات اجتماعی شکل می‌گیرد. «سنت غلطی که در آن به همه دانشجویان نمره بالای ۱۸ داده می‌شود، باید حذف شود... حتی نمره ۲۰ نیز اعتبار کافی ندارد، زیرا نظام نمره‌دهی فاقد استانداردهای دقیق است» (کد ۷). افزون بر این، فرایند داوری به لحاظ ساختاری نیز نیازمند بازنگری است. پیشنهادهایی همچون چندمرحله‌ای شدن ارزیابی رساله‌ها می‌تواند از انباشت خطا و بی‌دقتی در دفاع نهایی جلوگیری کند و سطح مسئولیت‌پذیری دانشجو و استادان را ارتقا دهد: «پیشنهاد شده است که تعداد مراحل داوری و ارزیابی رساله افزایش یابد؛ برای رساله‌های پنج‌فصلی، پنج مرحله دفاعیه جزئی پیش از دفاعیه نهایی برگزار شود» (کد ۳). «در برخی دانشگاه‌ها، پیش‌دفاعیه‌ها چندان جدی گرفته نمی‌شوند... پیشنهاد شده است که این جلسات با دقت بیشتری برگزار شود» (کد ۵). از منظر سیاست‌گذاری نیز ضرورت دارد که نظام نمره‌دهی بازطراحی شود. تمرکز نمره در اختیار یک یا دو استاد راهنما، منجر به هم‌گرایی نظرها و شکل‌گیری نوعی سلطه پنهان بر ارزیابی رساله می‌شود. در این راستا، تقسیم نمره میان بخش‌های مختلف دانشگاهی و نهادی، به‌مثابه مکانیزم توزیع قدرت داوری، می‌تواند شفافیت و عینیت بیشتری در ارزیابی ایجاد کند: «نظام فعلی نمره‌دهی به رساله‌ها باید تغییر کند... بخشی از نمره (مانند ۳ نمره) به گروه آموزشی و ۵ نمره به نهاد پیشنهاددهنده رساله اختصاص یابد» (کد ۴). فرایند داوری و دفاع در بسیاری از دانشگاه‌های ایران از چارچوب‌های علمی و بی‌طرفانه ارزیابی فاصله گرفته است. این فرایند بیش از آنکه کارکرد «سنجش کیفیت پژوهش» را داشته باشد، به آیینی نمادین برای «پایان تحصیلات» تبدیل شده است. ضعف علمی برخی داوران و سلطه روابط شخصی و اداری در ترکیب کمیته‌های دفاع، نه‌تنها اعتبار علمی نظام داوری را تضعیف کرده، بلکه موجب کاهش انگیزه برای ارتقای کیفیت پژوهش در کل نظام تحصیلات تکمیلی شده است. از منظر نهادی، تمرکز تصمیم‌گیری و نمره‌دهی در اختیار استادان راهنما و داوران محدود، شکل‌گیری نوعی تمرکز قدرت علمی را رقم زده که به سوگیری ارزیابی و فقدان شفافیت منجر می‌شود. مشارکت‌کنندگان پیشنهاد کرده‌اند که توزیع چندسطحی مسئولیت داوری، شامل پیش‌دفاع‌های مرحله‌ای و ارزیابی‌های مستقل توسط گروه آموزشی و نهادهای

بیرونی، می‌تواند به افزایش شفافیت و دقت کمک کند.

آثار و پیامدهای تحقیق

در این مرحله از چرخه پژوهش، یعنی بررسی آثار و پیامدهای تحقیق، انتظار می‌رود نتایج رساله‌ها به شکل دانش قابل کاربرد در خدمت سیاست‌گذاری، حل مسئله و توسعه علمی قرار گیرد. با این حال، یافته‌ها نشان می‌دهد که در اغلب موارد، رساله‌های دکتری در علوم انسانی فاقد سازوکار مؤثر برای انتقال دانش به نهادهای ذی‌نفع هستند و در نتیجه، چرخه پژوهش در همان نقطه دفاع متوقف می‌شود. «در این مرحله، باید با نهادها و سازمان‌هایی که به پژوهش مرتبط هستند، تعامل صورت گیرد تا اطمینان حاصل شود که موضوع انتخابی پاسخگوی یک نیاز واقعی است و مورد حمایت قرار می‌گیرد» (کد ۴). در عمل اما، اکثر رساله‌ها پس از دفاع، به قفسه‌های فیزیکی یا مخازن دیجیتال سپرده می‌شوند و به‌ندرت در فرآیند حل مسئله، تولید سیاست یا حتی ارتقاء گفتمان علمی وارد می‌شوند. این پژوهش‌ها در بهترین حالت، به‌عنوان منابع فرعی برای نگارش طرح‌نامه‌های دیگر یا نگارش فصول ادبیات و روش‌شناسی سایر رساله‌ها به کار می‌روند. حتی خود دانشجو یا استادان راهنما و مشاور نیز اغلب بهره‌ای مؤثر یا قابل استفاده از این فرآیند پژوهشی نمی‌برند، چرا که پروژه رساله از ابتدا، نه به قصد «خلق دانش» بلکه بیشتر برای «رفع تکلیف» تعریف شده است. «عمده تحقیقات رشته‌های علوم انسانی موضوع‌محور است تا مسئله‌محور. استاد و دانشجو موضوعی را انتخاب می‌کنند که درباره‌اش اطلاعاتی دارند، اما این موضوعات کمتر ناظر به مسائل واقعی جامعه‌اند» (کد ۸). این وضعیت محصول فقدان مسئله‌محوری در طراحی پژوهش است؛ فقدانی که نه تنها از ساختارهای معیوب آموزشی و پژوهشی نشأت می‌گیرد، بلکه به تعبیر یکی از مشارکت‌کنندگان، به نارسایی در فهم فلسفه علوم انسانی و ماهیت آن نیز بازمی‌گردد: «اشکال دیگر، فهم علوم انسانی و ماهیت آن است. ما در وضعیت فقدان پارادایم در علوم انسانی هستیم. ناتوانی در گفت‌وگو و فقدان تضارب آرا نتیجه این موضوع است» (کد ۱۰). این خلأ معرفتی، خود را در عدم وضوح جهت حرکت دانشگاهیان نیز نشان می‌دهد: «کنشگران دانشگاهی تحت نظارت حاکمیت کار می‌کنند... اگر تکلیف کنشگران علوم انسانی مشخص نباشد، هر کاری آب در هاون کوبیدن است» (کد ۶). ناتوانی در بهره‌گیری از نتایج رساله‌ها برای سیاست‌گذاری، اصلاح اجتماعی یا تحول فرهنگی، نشانه دیگری از این بحران ساختاری است. در شرایط فعلی، اغلب رساله‌ها نه تنها گرهی از جامعه نمی‌گشایند، بلکه به تعبیر یکی از مشارکت‌کنندگان، به نوعی انباشت بی‌اثر از اسناد علمی فاقد کنشگری اجتماعی تبدیل شده‌اند: «در سطح دانش و جامعه باید حل مسائل صورت گیرد. از سوی دیگر، مسائل در حوزه‌های مختلف باید مبتنی بر پژوهش واقعی کار شود و راهکارهای اساسی مبتنی بر پژوهش واقعی است» (کد ۸). در کنار این مسائل، نظام ارزیابی استادان راهنما نیز کارآمد نیست. این نظام فاقد شاخص‌های دقیق برای سنجش کیفیت راهنمایی رساله‌هاست و نمی‌تواند به‌درستی عملکرد علمی اساتید را بازتاب دهد: «نظام ارزیابی استادان راهنما در بررسی رساله‌های دانشجویی ضعیف است. اساتید نمی‌توانند به‌طور مؤثر کیفیت کار دانشجویان خود را ارزیابی کنند» (کد ۱). یکی از بنیادی‌ترین چالش‌های نظام آموزش عالی در ایران، فقدان چرخه کارکردی برای بهره‌برداری از نتایج پژوهش است. رساله‌های دکتری، که باید در پیوند مستقیم با نیازهای واقعی جامعه تعریف شوند، اغلب در فضای دانشگاهی بسته و بدون خروجی کاربردی باقی می‌مانند. این وضعیت ناشی از سه سطح نارسایی است: نخست، نارسایی مفهومی؛ ریشه در نبود مسئله‌محوری و فقدان پارادایم بومی در علوم انسانی دارد. به تعبیر مشارکت‌کنندگان، دانشگاه‌ها در غیاب پارادایم نظری مشترک و زبان گفت‌وگوی میان‌رشته‌ای، توان جهت‌دهی به پژوهش‌های مسئله‌محور را از دست داده‌اند. دوم، نارسایی نهادی: فقدان ارتباط پایدار میان دانشگاه و نهادهای اجرایی یا سیاستی سبب شده که حتی پژوهش‌های دارای پتانسیل نیز به مرحله تأثیرگذاری اجتماعی نرسند. نظام حمایتی و ارجاعی برای هدایت نتایج رساله‌ها به پروژه‌های توسعه‌ای یا سیاستی وجود ندارد، و به همین دلیل، اغلب آثار پژوهش‌ها در فضای بایگانی علمی متوقف می‌شوند. سوم،

نارسایی ارزیابی: نظام سنجش عملکرد استادان و کیفیت راهنمایی رساله‌ها فاقد شاخص‌های دقیق، شفاف و نتیجه‌محور است. این ضعف موجب می‌شود که کیفیت فرآیند راهنمایی و خروجی نهایی رساله‌ها عملاً غیرقابل اندازه‌گیری باقی بماند و مسئولیت‌پذیری علمی کاهش یابد.

ضوابط و مقررات دوره تحصیلی دکتری

ضوابط و آیین‌نامه‌های دوره دکتری، اگرچه در ظاهر برای نظم‌بخشی به مراحل تحصیل تدوین شده‌اند، اما در عمل، می‌توانند نقش تعیین‌کننده‌ای در کیفیت و جهت‌گیری پژوهش‌های دکتری ایفا کنند. «فرآیند رساله‌نویسی باید از شکل انفرادی خارج شود. باید تیم‌های پژوهشی کوچک شکل بگیرند تا دانشجو در تعامل مداوم با دیگران بیاموزد، نه در انزوا» (کد ۶). «ما نیازمند آیین‌نامه‌ای هستیم که رساله را به صورت مسئله‌محور تعریف کند. در حال حاضر، دانشجویان بیشتر برای تکمیل فرآیند آموزشی می‌نویسند نه برای حل مسئله‌ای از جامعه یا نظام علمی» (کد ۴). «سیاست‌های سنوات باید با ماهیت رشته‌ها متناسب باشد. فشار برای دفاع سریع، باعث افت کیفیت می‌شود و دانشجو به جای پژوهش عمیق، به تولید شتاب‌زده داده‌ها رو می‌آورد» (کد ۳). «هیچ سازوکار مشخصی برای رصد اجرای آیین‌نامه‌ها وجود ندارد. هر دانشگاه، آیین‌نامه را به شکل خاص خود تفسیر می‌کند و همین باعث ناهماهنگی و افت کیفیت می‌شود» (کد ۵). «رساله دکتری یک پروژه پژوهشی تمام‌عیار است؛ دانشجو در این فرآیند برای دانشگاه و جامعه تولید دانش می‌کند. بنابراین پرداخت حق‌الزحمه پژوهشی به او نه امتیاز، بلکه حق حرفه‌ای اوست» (کد ۲). این مجموعه مفاهیم و نقل‌قول‌ها نشان می‌دهد که کیفیت دوره دکتری، صرفاً تابع توان فردی دانشجویان نیست، بلکه به‌طور مستقیم از ساختارهای آیین‌نامه‌ای و اجرایی نظام آموزشی تأثیر می‌پذیرد. هر یک از این ضوابط (از فیلتر عملکردی تا نظام پرداخت پژوهانه) در واقع سازوکاری برای تبدیل رساله از یک الزام آموزشی به یک فرآیند تولید دانش مسئله‌محور هستند.

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌ها نشان داد فرآیند جامع انجام تحقیق رساله‌های دکتری از زمان شکل‌گیری ایده اولیه پژوهش تا زمان دفاع از رساله و تحویل گزارش نهایی آن به دانشگاه یا مؤسسه آموزش عالی، دارای نه مرحله اصلی است: ۱. تعیین استادان راهنما و مشاور، ۲. تعیین عنوان و موضوع تحقیق، ۳. مطالعه و تهیه طرح‌نامه^۱ تحقیق، ۴. مرور ادبیات و پیشینه پژوهش: تهیه فصل دوم، ۵. تکمیل و نهایی کردن روش‌شناسی تحقیق: تدوین فصل سوم، ۶. گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها: تدوین فصل چهارم، ۷. بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهاد، ۸. داوری و دفاع از رساله، ۹. آثار و پیامدهای تحقیق.

۱. تعیین استادان راهنما و مشاور

تعیین استادان راهنما و مشاور از اساسی‌ترین تصمیم‌ها در مسیر تدوین رساله دکتری به‌شمار می‌رود؛ تصمیمی که بر کیفیت علمی، ساختاری و اجرایی پژوهش تأثیر مستقیم دارد (زین‌آبادی، مرادی برزل‌آباد، یاسینی و تابان، ۱۳۹۵؛ ری، ۲۰۰۷). یافته‌های پژوهش حاضر با نتایج اصغری و نعمتی (۱۳۹۵) هم‌سو است و نشان می‌دهد که انتخاب نادرست استاد راهنما از عوامل اصلی کاهش کیفیت رساله‌های دکتری در ایران محسوب می‌شود. استاد راهنما در جایگاه مدیر یک پروژه ذهنی و عینی، تنها هدایت‌گر فنی نیست بلکه انتقال‌دهنده تجربه‌های زیسته، مهارت‌های ارتباطی و تخصص علمی است (دل‌راو، دیاز وازکز و ماسیده سانفیز، ۲۰۱۸؛ آتکن، اسمیت، فاونز و جونز، ۲۰۲۰) همان‌گونه که ری (۲۰۰۷) تأکید می‌کند،

۱. پروپوزال (طرح تحقیق)

2. Ray

3. Del Río, Díaz-Vázquez & Maside Sanfiz

4. Aitken, Smith, Fawns & Jones

هدایت مؤثر دانشجویان مستلزم برخورداری استاد از تعهد حرفه‌ای، مسئولیت‌پذیری و تسلط علمی است. معیارهایی همچون توانایی در انتخاب موضوع مناسب (سعیدی، آراسته و زین‌آبادی، ۱۳۹۵)، تنظیم توافق‌نامه‌های کاری شفاف (میون پیو، ۲۰۱۳)، شناخت وضعیت تحصیلی دانشجوی (عتیق و یالکیناس، ۲۰۱۰)، ارتقای توانمندی‌های پژوهشی (ویلکیناس، ۲۰۰۸)، رعایت اخلاق حرفه‌ای (ویلکیناس، ۲۰۰۸) و برخورداری از تخصص میان‌رشته‌ای (پاول و گرین، ۲۰۰۷) از شاخص‌های کلیدی برای استادان مؤثر به‌شمار می‌رود. با این‌حال، گزارش‌های رسمی از نقش بالای اعضای هیئت علمی در بروز تخلفات علمی حکایت دارد (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۴۰۲). هم‌چنین تجربه استادان در فرآیند نظارت، با توجه به رشته تخصصی و نوع دانشجویان، متفاوت است (لوفستروم و همکاران، ۲۰۲۴).

۲- تعیین عنوان و موضوع تحقیق

پایان‌نامه حاصل تلاش‌های علمی دانشجویان و بازتابی از توانایی‌های پژوهشی، تحلیلی و خلاقیت آنان است. این مرحله نه‌تنها نماد بلوغ علمی دانشجوی محسوب می‌شود، بلکه فرصتی برای گسترش دانش و ارتقای مهارت‌های پژوهشی او به‌شمار می‌رود. یکی از اصلی‌ترین دغدغه‌های دانشجویان تحصیلات تکمیلی، انتخاب موضوع پژوهش برای نگارش پایان‌نامه است؛ تصمیمی که تأثیری سرنوشت‌ساز بر کیفیت و اثربخشی علمی پژوهش دارد (نگهبان و همکاران، ۱۳۹۳). انتخاب موضوع پایان‌نامه از دشوارترین و مهم‌ترین مراحل فرایند تحقیق است و نقش بنیادی در جهت‌دهی علمی و ساختاری رساله ایفا می‌کند. براساس ادبیات روش تحقیق، معیارهایی نظیر فشرده بودن عنوان، شفافیت مفهومی، استفاده از اصطلاحات علمی متداول، بدیع بودن، تبیین متغیرهای اصلی و قابلیت پژوهش‌پذیری از ویژگی‌های ضروری یک موضوع مناسب به‌شمار می‌روند. یافته‌های پژوهش حاضر نیز نشان می‌دهد که در نظام آموزش عالی ایران، توجه به نیازهای واقعی کشور، ماهیت میان‌رشته‌ای موضوعات، و ارتباط مؤثر با نهادهای اجرایی و جامعه، اهمیت فزاینده‌ای یافته است. بدین ترتیب، انتخاب موضوع نه‌تنها کنشی فردی، بلکه امری نهادی و اجتماعی است که با سیاست‌های کلان پژوهشی و نیازهای ملی پیوند دارد. درودی و همکاران (۱۳۹۷) نشان دادند که تازگی موضوع و علاقه شخصی دانشجو از مهم‌ترین معیارهای انتخاب موضوع پایان‌نامه است، در حالی که محدود نبودن مکان اجرا کمترین اهمیت را دارد. مطالعه گلکار و همکاران (۱۴۰۳) با رویکرد نظریه زمینه‌ای نشان داد که «فقدان راهبرد رسمی و صریح در فرآیند انتخاب موضوع پایان‌نامه» مقوله محوری در تجارب استادان است. این پژوهش بیان می‌کند که در نبود ساختارهای مشخص، اساتید بر برداشت‌های شخصی و دانش‌های ضمنی خود تکیه می‌کنند؛ امری که موجب شکل‌گیری راهبردهای جزیره‌ای و غیرهم‌افزا در گروه‌های آموزشی می‌شود. به‌علاوه، ضعف ارتباط میان دانشگاه، صنعت و نهادهای سیاست‌گذار، الگوبرداری غیرانتقادی از برنامه‌های خارجی و بی‌ثباتی در مقررات، از عوامل اصلی این چالش هستند. در حوزه تاریخ نیز ایمان‌پور و ناظری (۱۳۹۵) مشکلاتی چون طولانی بودن عنوان‌ها، کاربرد واژگان زائد، عدم انطباق با زبان معیار و موضوعات تکراری را از آسیب‌های عمده برشمرده‌اند. هم‌چنین مطهری و همکاران (۱۳۹۴) تأکید می‌کنند که گسست میان نهادهای سیاست‌گذار و مجریان دانشگاهی سبب شده است تا فرآیند انتخاب موضوع از نیازهای واقعی جامعه فاصله گیرد. بنابراین، بازنگری در سیاست‌های کلان و طراحی سامانه‌های پویا برای هدایت انتخاب موضوع، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر در ارتقای کیفیت پژوهش‌های تحصیلات تکمیلی است.

1. Mhunpiew
2. Atik& Yalcin
3. Vilkinas
4. Campbell

۳- پژوهش مقدماتی و تهیه طرح‌نامه تحقیق

در فرآیند تدوین رساله‌های دکتری، طرح‌نامه پژوهش جایگاهی بنیادین دارد؛ سندی که با اجزایی چون بیان مسئله، اهداف، پرسش‌ها، فرضیه‌ها، روش‌شناسی، نوآوری و نحوه بهره‌برداری از نتایج، به‌مثابه نقشه راه پژوهش عمل می‌کند و مسیر حرکت علمی دانشجو را با شفافیت مشخص می‌سازد. همان‌گونه که طرح‌های توسعه‌ای برای تحقق اهداف کلان ضروری‌اند، طرح‌نامه نیز در تضمین کیفیت علمی پژوهش‌های دکتری نقشی حیاتی دارد. با این حال، پرسش مهم آن است که این طرح‌نامه‌ها تا چه اندازه از استانداردهای لازم برخوردارند؟ شواهد پژوهشی نشان می‌دهد که کیفیت اجزای آن، به‌ویژه بخش بیان مسئله، در سطح مطلوبی نیست. پاشاخانو (۱۳۹۱) گزارش کرده است که بخش بیان مسئله در پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد، پایین‌ترین رتبه کیفی را دارد؛ علت اصلی آن، فقدان آموزش ساختاریافته و اتکای بیش‌ازحد دانشجویان به تجارب پیشین است. حسینی‌علیان و ابن‌الرسول (۱۳۹۲) نیز از نبود انسجام بین عنوان و محتوای رساله‌ها خبر داده‌اند. نتایج تقوایی یزدی (۱۴۰۰) نشان می‌دهد که بیان مسئله و ضرورت پژوهش، از نظر داوران، ضعیف‌ترین بخش رساله‌ها بوده‌اند. ضعف‌های مزمن طرح‌نامه را می‌توان ناشی از فقدان دستورالعمل مدون، تفاوت رویکرد استادان راهنما و کمبود آموزش روش تحقیق دانست. در همین راستا، محمدی (۱۳۹۳) تأکید می‌کند که بی‌توجهی به مسئله‌مندی سبب شده است بسیاری از رساله‌ها صرفاً به توصیف وضعیت موجود بپردازند. هم‌چنین خان‌دیزجی (۱۳۹۰) و اخوان تفتی و همکاران (۱۳۹۸) نشان داده‌اند که طرح‌های پژوهشی غالباً بر پایه عادات رایج و نه منطق علمی انتخاب می‌شوند، و ضعف در بخش نتیجه‌گیری و انسجام نظری همچنان چالش‌برانگیز است.

۴- پژوهش نظری: مبانی نظری و پیشینه تحقیق (تهیه فصل دوم)

فصل دوم رساله دکتری که شامل ادبیات نظری، چارچوب مفهومی و پیشینه پژوهش است، باید زیربنای نظری و تحلیلی پژوهش را مستحکم سازد. این فصل، در صورت نگارش علمی و هدفمند، نقشه راه فکری پژوهش را ترسیم می‌کند؛ زیرا دانشجو با هدایت استادان راهنما و مشاور، از طریق گردآوری، تحلیل و تلفیق نظریه‌ها و یافته‌های پیشین، به چارچوبی مفهومی و بومی دست می‌یابد (پاشاشریفی و شریفی، ۱۳۹۳). با این حال، پرسش اساسی آن است که این فصل تا چه اندازه در عمل، چنین کارکردی دارد؟ شواهد نشان می‌دهد که در بسیاری از رساله‌ها، فصل دوم به بخشی تشریفاتی و حجیم تبدیل شده است که هدف آن بیشتر تکمیل فرم رساله است تا ساختاربخشی علمی. گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۴۰۲) نشان می‌دهد که بیش از ۴۰ درصد رساله‌ها دارای شباهت محتوایی بالا هستند و بیشترین شباهت در فصل دوم مشاهده می‌شود؛ پدیده‌ای که اغلب ناشی از کپی‌برداری یا فقدان تحلیل انتقادی است. پژوهش‌های داخلی نیز این ضعف را تأیید می‌کنند؛ فتح‌آبادی (۱۳۸۹) بیان می‌کند که در نیمی از رساله‌ها، ادبیات پژوهش بدون نقد و جمع‌بندی ارائه شده است. هم‌چنین، اخوان تفتی و همکاران (۱۳۹۸) گزارش کرده‌اند که بسیاری از دانشجویان، بدون درک نقش تحلیلی مرور ادبیات، صرفاً به گردآوری یافته‌ها بسنده می‌کنند. ضعف آموزش نظام‌مند در نگارش این فصل و نبود ارتباط میان مبانی نظری و پرسش‌های پژوهش، موجب شده است که بخش بزرگی از رساله‌ها فاقد انسجام مفهومی باشند. از این‌رو، ارتقای آموزش روش نگارش علمی، تقویت مهارت تحلیل انتقادی و بهره‌گیری از منابع روزآمد، شرط اساسی برای کیفیت‌بخشی به فصل دوم رساله‌های دکتری است.

۵- تکمیل و نهایی کردن روش‌شناسی تحقیق: تهیه فصل سوم

روش‌شناسی تحقیق در رساله‌های دکتری نقشی محوری و تعیین‌کننده دارد؛ زیرا این بخش، پیونددهنده نظریه با عمل و مسیر دستیابی به پاسخ‌های علمی است. در واقع، روش‌شناسی، ابزار و نقشه اجرایی پژوهش به‌شمار می‌آید و تعیین‌کننده میزان اعتبار یافته‌ها و قابلیت تعمیم آن‌ها است. هرچند چارچوب کلی روش تحقیق در طرح‌نامه اولیه مشخص می‌شود، اما با توجه به یافته‌های فصل دوم و مدل مفهومی

پژوهش، لازم است این بخش در فرایند نگارش رساله با دقت و عمق بازبینی و تکمیل گردد. بدیهی است که مدل مفهومی حاصل از تحلیل نظری باید به‌طور مستقیم بر انتخاب نوع روش، جامعه آماری و ابزار گردآوری داده‌ها اثرگذار باشد. با این حال، شواهد پژوهشی نشان می‌دهد که کیفیت روش‌شناسی در بسیاری از رساله‌های دکتری پایین‌تر از سطح استاندارد علمی است. اخوان تفتی و همکاران (۱۳۹۸) گزارش کرده‌اند که معرفی جامعه آماری، روش نمونه‌گیری و توجیه انتخاب آن از ضعیف‌ترین بخش‌های روش‌شناسی محسوب می‌شود. همچنین، خادمی، توانگر و حسین‌پور (۱۳۹۰) بیان کرده‌اند که خطاهای گسترده در تعیین حجم نمونه، باعث تضعیف اعتبار نتایج آماری می‌شود؛ زیرا انتخاب نامناسب نمونه می‌تواند موجب از میان رفتن معناداری آزمون‌ها و کاهش قابلیت تعمیم نتایج شود. مطالعه حسین‌پناه و شیرزاد (۱۳۹۳) نیز نشان می‌دهد که ۷۰ درصد از پایان‌نامه‌ها از روش پیمایشی استفاده کرده‌اند و تنها سهم اندکی به روش‌های اسنادی اختصاص داشته است؛ موضوعی که حاکی از غلبه رویکردهای کمی و تکراری در تحقیقات دانشگاهی است. یافته‌های زرشناس و همکاران (۱۳۹۱) نیز بیانگر آن است که حدود دوسوم پایان‌نامه‌ها از نوع مطالعات مقطعی بوده و روش کار در هیچ‌یک به‌طور کامل و دقیق تشریح نشده است. به همین ترتیب، زندگی و همکاران (۱۳۹۷) در بازکاوی پایان‌نامه‌های حوزه تکنولوژی آموزشی نشان دادند که بیشتر پژوهش‌ها در چارچوب پارادایم اثبات‌گرایی و با استفاده از روش‌های کمی مانند آزمایشی، پیمایشی، همبستگی و تحلیل محتوا انجام شده‌اند. تحلیل زمینه‌جایی پژوهش‌ها نیز نشان می‌دهد که اغلب مطالعات در محیط‌های دانشگاهی و آموزشی متمرکزند و حوزه‌هایی چون صنعت و کسب‌وکار کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند.

۶- گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها: تهیه فصل چهارم

فصل چهارم رساله دکتری که به‌عنوان محل نمایش و تحلیل داده‌ها شناخته می‌شود، در واقع هسته عملیاتی و محصول میدانی پژوهش به شمار می‌آید. در این فصل، داده‌ها و اطلاعات گردآوری شده براساس روش‌شناسی تعریف‌شده در فصل سوم، به‌صورت خام یا پردازش‌شده، در قالب جداول، نمودارها، تحلیل‌های آماری و توضیحات کلامی ارائه می‌شوند. اما کارکرد اصلی این فصل، صرفاً انباشت داده نیست؛ بلکه تحلیل معنادار و هدفمند اطلاعات در راستای پاسخ به پرسش‌های پژوهش، آزمون فرضیه‌ها و تأیید چارچوب نظری است (صیف‌نراقی و نادری، ۱۴۰۰). با این حال، شواهد میدانی و پژوهش‌های تجربی نشان می‌دهند که فصل یافته‌ها در بسیاری از رساله‌های دکتری با اهداف واقعی پژوهش فاصله چشم‌گیر دارد. تحلیل‌ها و گزارش‌های کیفی حاکی از آن‌اند که این فصل اغلب به محل انباشت بی‌هدف داده‌ها تبدیل شده و حجم آن گاه تا نیمی از کل رساله را دربرمی‌گیرد، بدون آن‌که ساختار تحلیلی منسجمی بر آن حاکم باشد. گویی رساله‌ها درگیر فرهنگ غالب فرمالیسم شده‌اند؛ فرهنگی که در آن شکل و پیچیدگی ظاهری داده‌ها بر محتوا، معنا و کارکرد پژوهش غلبه دارد. در نتیجه، تحلیل‌های ارائه شده در بسیاری از فصل‌های چهارم، یا فاقد نوآوری هستند یا از ساختار و هدف تحقیق جدا افتاده‌اند. در شرایطی که رساله باید با اتکا به داده‌های متقن، چارچوب نظری خود را محک بزند یا فرضیه‌ها را بیازماید، آنچه در عمل شکل می‌گیرد، انبوهی از داده‌های بی‌هدف و فاقد پیوند تحلیلی است. در چنین شرایطی، نمی‌توان از رساله انتظار تولید دانش یا خلق نوآوری داشت. در جمع‌بندی می‌توان گفت که کیفیت فصل چهارم، شاخص کلیدی سنجش بلوغ علمی رساله است. وقتی این فصل، به‌جای آن‌که میدان تجلی تفکر و تحلیل باشد، به فضای نمایشی انباشت داده و پیچیدگی ظاهری تبدیل شود، نشانه آن است که کل پژوهش، از فلسفه وجودی خود فاصله گرفته است. بازگشت به رویکرد تحلیلی، خلاقانه و نظریه‌محور در طراحی و تحلیل داده‌ها، ضرورتی است که بدون آن، مسیر پژوهش همچنان به سمت انباشت‌گرایی فرمالیستی و نه تولید علم پیش خواهد رفت.

۷- بحث و نتیجه‌گیری و پیشنهاد: تهیه فصل پنجم

فصل پایانی رساله دکتری، که معمولاً فصل پنجم نامیده می‌شود، نقطه اوج پژوهش و عرصه حضور فعالانه

دانشجو در متن مسئله و نتایج تحقیق است. این فصل باید نمایانگر توانایی دانشجو در ترکیب آموخته‌های نظری، یافته‌های تجربی و تحلیل‌های شخصی باشد تا بتواند دانشی منسجم، استدلالی و کاربردی را بازنمایی کند. به بیان دیگر، این بخش باید به صحنه‌ای برای بروز خلاقیت، اندیشه‌ورزی و تحلیل انتقادی بدل شود، نه صرفاً محلی برای تکرار یا تلخیص فصول پیشین. با این حال، شواهد پژوهشی نشان می‌دهد که در عمل، بخش قابل توجهی از رساله‌ها از دستیابی به چنین هدفی بازمانده‌اند. حاجی کریم، مختاری، و کیلی و مظلوم‌زاده (۱۳۹۵) گزارش کرده‌اند که تنها حدود ۶ درصد از پایان‌نامه‌ها به نتایجی با ارزش کاربردی منتهی می‌شوند. به‌طور مشابه، اخوان تفتی و همکاران (۱۳۹۸) نشان داده‌اند که در بسیاری از موارد، فصل پنجم صرفاً بازگویی یافته‌هاست و مقایسه تحلیلی میان نتایج پژوهش با مطالعات پیشین صورت نمی‌گیرد. خسرونژاد و آتشی (۱۳۹۸) نیز تأکید کرده‌اند که یکی از آسیب‌های جدی در این مرحله، بی‌توجهی به پیشینه و غیبت خلاقیت در تحلیل یافته‌هاست. در عمل، این ضعف‌ها موجب شده است که فصل پنجم به متنی تشریفاتی و فاقد عمق تحلیلی تبدیل شود؛ بخشی که بیشتر بر حجم گزارش می‌افزاید تا بر بینش علمی. علت اصلی این وضعیت را باید در نبود آموزش ساختاریافته برای نگارش فصل پایانی، کم‌توجهی استادان راهنما به نقش تحلیلی این بخش، و ضعف فرهنگ نقد و خلاقیت در محیط‌های دانشگاهی جست‌وجو کرد. فصل پنجم رساله دکتری در ذات خود، باید عرصه بروز تفکر انتقادی، خلاقیت تحلیلی و ارائه پیشنهادها علمی و سیاستی باشد. اما تا زمانی که نظام آموزش عالی، مهارت تحلیل، استدلال و کاربردی‌سازی یافته‌ها را در فرایند آموزش و هدایت پژوهش نهادینه نکند، نمی‌توان از رساله‌ها انتظار داشت نقشی در حل مسائل واقعی جامعه ایفا کنند. از این رو، ارتقای کیفیت فصل پایانی مستلزم بازنگری در آموزش روش تحقیق، افزایش دقت در داوری علمی و تقویت تعهد استادان راهنما به هدایت هدفمند و تحلیلی است. در واقع، فصل پنجم نه نقطه پایان، بلکه نقطه آغاز زایش اندیشه و تحول علمی است.

۸. داوری و دفاع از رساله

فرایند داوری و ارزیابی نهایی رساله‌های دکتری، که باید نقطه عطف سنجش کیفیت علمی، تربیت پژوهشگر و تضمین اصالت علمی پژوهش باشد، در عمل با چالش‌های عمیق در سطوح ساختاری و اجرایی مواجه است. شواهد نشان می‌دهد که جلسات دفاع، بیش از آن‌که عرصه نقد علمی و ارزیابی استدلالی باشند، به آیین‌هایی تشریفاتی و گاه متأثر از روابط شخصی و مناسبات قدرت درون دانشگاه‌ها تبدیل شده‌اند (رحمانی، ۱۴۰۱). یکی از آسیب‌های اساسی این فرآیند، فقدان معیارهای شفاف برای انتخاب داوران است؛ به‌گونه‌ای که انتخاب آن‌ها اغلب براساس روابط فردی استادان راهنما یا مدیران گروه انجام می‌شود، نه براساس صلاحیت علمی و تخصص موضوعی. چنین روندی موجب می‌شود داوری به فرآیندی تعارفی و توافق‌محور بدل گردد که در آن، حفظ مناسبات منزلتی بر ارزیابی علمی تقدم می‌یابد. یاسینی و همکاران (۱۳۹۶) نیز در آسیب‌شناسی پژوهش‌های دانشگاهی در حوزه ادبیات و علوم انسانی، مرحله دفاع را بازتابی از آگاهی ناکافی دانشجویان از معیارهای ارزیابی و سلیقه‌ای بودن داوری‌ها دانسته‌اند. افزون بر این، محمدی و همکاران (۱۴۰۲) در مطالعه‌ای قوم‌نگارانه از جلسات دفاع، نشان داده‌اند که گفتمان غالب در برخی رشته‌ها، فرمالیستی است؛ یعنی تمرکز داوران و استادان بر ساختار و روش تحقیق، جای محتوا و نوآوری علمی را گرفته است.

۹. آثار و پیامدهای تحقیق

پژوهش در قالب رساله دکتری، از نظر نظری باید با یکی از سه هدف اصلی طراحی و اجرا شود: خلق دانش جدید (نظریه‌پردازی)، حل مسائل واقعی یا پاسخ به نیازهای اجتماعی مشخص. این سه هدف، بنیان فلسفه تولید علم در نظام آموزش عالی را شکل می‌دهند. با این حال، شواهد نشان می‌دهد که در نظام آموزش عالی ایران، کاربرد اجتماعی دانش تولیدشده در قالب رساله‌ها به‌شدت تضعیف شده است؛ پدیده‌ای که گاناند، هوسده و تورچیم (۲۰۱۵) نیز در مطالعات بین‌المللی مورد اشاره قرار داده‌اند. احسانی، اعظمی، نجفی و سهیلی (۱۳۹۵) نشان داده‌اند که با وجود رشد کمی چشم‌گیر در تولید علم و ارتقای رتبه ایران

در شاخص‌های جهانی پژوهش، این رشد هیچ اثر معناداری بر توسعه پایدار یا حل مسائل جامعه نداشته است. پژوهش‌های کیخا و همکاران (۱۳۹۸؛ ۱۳۹۹؛ ۱۴۰۰) نیز تداوم گسست ساختاری میان نظام پژوهش، صنعت و جامعه را تأیید می‌کنند. در چنین شرایطی، رساله‌های دکتری بیش از آن که ابزاری برای حل مسئله باشند، به متونی تشریفاتی و کم‌اثر بدل شده‌اند. آلیانی و همکاران (۱۳۹۹) در تحلیل پایان‌نامه‌های حوزه ادبیات نشان داده‌اند که اغلب آن‌ها فاقد نوآوری، مبتنی بر کلیشه‌های تکراری و بدون رویکرد مسئله‌محور بوده‌اند؛ تنها ۱۷ درصد از پایان‌نامه‌ها واجد ویژگی علمی و کاربردی بوده‌اند. بابایی و سامانیان (۱۴۰۰) نیز گزارش کرده‌اند که در پایان‌نامه‌های رشته صنایع، ضعف عمده در بخش تحلیل داده‌ها و خروجی‌های علمی مشاهده می‌شود. به همین ترتیب، میسمی و همکاران (۱۳۹۲) بیان کرده‌اند که پایان‌نامه‌های حوزه بانکداری اسلامی کاربرد محدودی در عرصه واقعی دارند. مولوی و رضایی (۱۴۰۱) نیز یکی از چالش‌های اصلی برون‌سپاری رساله‌ها را «بی‌ارزشی کاربردی و علمی» آن‌ها دانسته‌اند. در مجموع، می‌توان نتیجه گرفت که بخش عمده‌ای از پژوهش‌های رساله‌ای در ایران فاقد رویکرد مسئله‌محور و پیوند با ساختارهای اجرایی‌اند. بازنگری در فلسفه تعریف پروژه‌های رساله، تقویت گفتمان کاربردی‌سازی پژوهش، و ایجاد سازوکارهای الزام‌آور برای ارتباط دانشگاه با صنعت و جامعه، از ضرورت‌های حیاتی ارتقای کیفیت پژوهش‌های دکتری است.

پیشنهاد‌های اجرایی

تعیین استادان راهنما و مشاور

- تعیین سقف زمانی مشخص برای راهنمایی و مشاوره رساله به‌منظور مدیریت مؤثر زمان و افزایش بهره‌وری اساتید
- شفاف‌سازی انتظارات و مسئولیت‌های متقابل استاد و دانشجو در آغاز همکاری
- انتخاب استادان براساس حوزه‌های تخصصی و تناسب موضوع با زمینه علمی ایشان
- تقویت فرهنگ علمی در گروه‌های آموزشی با تأکید بر استقلال فکری و حذف نفوذ ساختارهای غیرعلمی یا ذی‌نفع
- اصلاح نگرش‌های قبیله‌ای در نظام دانشگاهی و جایگزینی آن با منطق اجتماعات علمی
- گسترش فضای باز و غیرسخت‌گیرانه در تعاملات آموزشی برای ارتقای خلاقیت پژوهشی

تعیین عنوان تحقیق

- تأکید بر توازن میان پژوهش‌های نظری و کاربردی با توجه به نیازهای ملی
- انتخاب موضوع از بانک اولویت‌های پژوهشی کشور و به‌روزرسانی مستمر آن
- الزام به وجود حامی مالی یا نهادی مشخص برای هر پروپوزال پیش از تصویب
- اجتناب از انجام موضوعات موازی و تکراری در رساله‌های دکتری
- طراحی سازوکار کارگروه‌های نیازسنجی پژوهشی در دانشگاه‌ها
- حمایت از موضوعات میان‌رشته‌ای و مسئله‌محور که به حل مسائل واقعی جامعه منجر شوند

پژوهش‌مقدماتی و تهیه طرح‌نامه تحقیق

- تصویب پروپوزال‌ها به‌صورت تقاضامحور و براساس نیاز سازمان‌های متقاضی
- انعقاد قراردادهای پژوهشی شفاف بین دانشگاه و سازمان‌های حامی جهت تأمین مالی و اجرایی
- اطمینان از انسجام موضوعی رساله‌ها برای تشکیل شبکه‌های دانشی هم‌افزا
- توجه به منابع مادی و معنوی حاصل از انجام پژوهش‌ها در مرحله تصویب
- توسعه میزهای حل مسئله در دانشگاه‌ها برای جهت‌دهی رساله‌ها به سمت حل چالش‌های واقعی

کشور

- تقویت نگاه سازمان‌محور به پژوهش به‌جای فردمحوری

مرور ادبیات و پیشینه پژوهش (فصل دوم)

- تأکید بر نوآوری نظری و تمییز مسئله واقعی از شبه‌مسئله
- نظارت دقیق بر جلوگیری از سرقت علمی و رعایت حقوق مالکیت فکری.
- آموزش دانشجویان در زمینه تحلیل انتقادی و سنتز ادبیات پژوهش

تکمیل روش‌شناسی تحقیق (فصل سوم)

- تقویت آموزش روش‌شناسی علمی برای دانشجویان دکتری
- طراحی متدولوژی‌های خلاق و متناسب با ماهیت مسئله پژوهش
- تشویق به استفاده از رویکردهای ترکیبی و میان‌رشته‌ای

گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها (فصل چهارم)

- رعایت کامل اخلاق پژوهش و صداقت علمی در جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها
- استفاده از رویکرد سیستمی برای درک چندبعدی پدیده‌های مورد مطالعه
- فراهم‌سازی امکان کارورزی پژوهشی در صنعت یا سازمان‌های مرتبط برای دانشجویان

بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادها (فصل پنجم)

- پرورش روحیه تعمق، تفکر انتقادی و تحلیل مسئله‌محور در دانشجویان
- تأکید بر استخراج راهکارهای اجرایی مبتنی بر داده‌های واقعی پژوهش
- تقویت کیفیت بخش تحلیلی پایان‌نامه‌ها و جلوگیری از سطحی‌نویسی

داوری و دفاع از پایان‌نامه و رساله

- برگزاری جلسات پیش‌دفاع فصل‌به‌فصل برای کنترل مستمر کیفیت
- اجرای دقیق آیین‌نامه‌های رسمی دفاع و حذف سنت‌های غیررسمی و نانوشته
- تعریف شاخص‌های شفاف برای سنجش نوآوری، اصالت و اثربخشی رساله‌ها
- شفاف‌سازی فرآیند نمره‌دهی و ارزیابی با مشارکت گروه آموزشی
- تمایز میان پژوهش‌های کیفی و کم‌کیفیت براساس معیارهای استاندارد علمی

آثار و پیامدهای تحقیق

- ارتقای کیفیت و جایگاه علوم انسانی از طریق حمایت ساختاری و مالی هدفمند
- ارزیابی بازده و اثربخشی رساله‌های دکتری در رفع نیازهای واقعی کشور
- اصلاح نظام سیاست‌گذاری علم و فناوری با تأکید بر کیفیت به‌جای کمیت
- توسعه نهضت نرم‌افزاری علمی و گسترش ارتباط علوم انسانی با جامعه و صنعت

ضوابط و مقررات دوره دکتری

- تدوین آیین‌نامه‌های هدفمند برای انسجام‌بخشی به فرآیند رساله‌نویسی
- ایجاد فیلترهای عملکردی برای تخصیص رساله‌ها و کنترل پیشرفت دانشجویان
- پرداخت حق‌الزحمه به دانشجویان پژوهشگر براساس خروجی‌های واقعی

- بازنگری در سیاست‌های سنوات تحصیلی و انطباق آن‌ها با ماهیت پژوهش
- تشویق به رساله‌نویسی تیمی و مشارکتی برای تقویت تولید دانش جمعی
- رصد و پایش مستمر اجرای آیین‌نامه‌ها و اصلاح مداوم ساختارهای ناکارآمد

منابع

- Aitken, G., Smith, K., Fawns, T., & Jones, D. (2020). Participatory alignment: a positive relationship between educators and students during online master's dissertation supervision. *Teaching in Higher Education*, 1-15.
- Akhavan Tafti, M., Taheri Ghaletak, F., & Mohsenpour, M. (2019). Evaluating the quality of master degree thesis of Educational Psychology graduates. *Research and Planning in Higher Education Quarterly*, 25(2), 87-113. [in Persian]
- Akhmetova, J. B., Kim, A. M., & Harnisch, D. L. (2014). Using Mixed Methods to Study Emotional Intelligence and Teaching Competencies in Higher Education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 128, 516-521. doi: 10.1016/j.sbspro.2014.03.198
- Aliani, F., Rezayati, M., & Cheraghi, R. (2021). The pathology of folklore literature theses in Iran. *Culture and Folk Literature*, 8(36), 1-29. [in Persian]
- Alidousti, S., & Saberi, M. (2008). Information management systems for electronic theses and dissertations. *Library and Information Science Quarterly*, 11(3), 159-180. [in Persian]
- Anderson, C. (2010). Presenting and Evaluating Qualitative Research. *American Journal of Pharmaceutical Education*, 74, 141. <https://doi.org/10.5688/aj7408141>
- Asghari, F., & Nemati, M. A. (2016). The Challenge of the Quality of PhD Thesis in Iran (based on the Concept of Value Chain). *Iranian Cultural Research Quarterly*, 9(2), 159-191. [in Persian]
- Atik, G., Yalcin, I. (2010). Counseling Needs of Educational Sciences Students at the Ankara University. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 126-152.
- Babae, S., & Samanian, S. (2021). Study of handicrafts theses in Art University based on approved regulations of Art University: Case study of graduate theses from September 2012 to September 2017. *Journal of Visual and Applied Arts*, 14(31), 33-52. [in Persian]
- Behimehr, S., Riahinia, N., & Mansourian, Y. (2014). The problems of dissertation writing process, according to Library and information science students viewpoint. *Academic Librarianship and Information Research*, 48(1), 39-59. [in Persian]
- Bloor, M. (Ed.). (2001). *Focus groups in social research*. Sage.
- Campbell, E. (2008). Review of the Literature, The Ethics of Teaching as a Moral Profession. Wiley, *Intario Institute for Studies in Education of the University of Toronto*, 357- 385.
- Carlsson, H., Kettis, Å., & Söderholm, A. (2011). *Research quality and the role of the university leadership*. Expertgruppen för kvalitet.
- Chetcuti, D., J. Cacciottolo, and N. Vella. (2022). "What Do Examiners Look for in a PhD Thesis? Explicit and Implicit Criteria Used by Examiners across Disciplines." *Assessment & Evaluation in Higher Education* 47 (8): 1358-1373. <https://doi.org/10.1080/02602938.2022.2048293>
- Darrudi, A., Darrudi, A., Rashidian, H., & Daroudi, R. (2018). Prioritizing the thesis topic selection criteria using Analytic Hierarchy Process (AHP) from PhD student's perspective. *Journal of Payavard Salamat*, 12(1), 62-69. [in Persian]
- Davoudzadeh, A. (2013). *A study on research ethics in graduate theses at Tehran's technical universities*. Master's thesis, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Shahid Beheshti University. [in Persian]
- Del Río, M. L., Díaz-Vázquez, R., & Maside Sanfiz, J. M. (2018). Satisfaction with the supervision of undergraduate dissertations. *Active Learning in Higher Education*, 19(2), 159-172.

- East, M., Bitchener, J., & Basturkmen, H. (2012). What Constitutes Effective Feedback to Postgraduate Research Students? The Students' Perspective. *Journal of University Teaching & Learning Practice*, 9(2), 8-31.
- Ehsani, V., Azami, M., Najafi, S. M. B., & Soheili, F. (2016). The effectiveness of domestic Scientific research on Iran development Indicators. *Information Processing and Management Research Quarterly*, 32(2). [in Persian]
- Fath-Abadi, J. (2010). A review of one decade of published articles (2000–2009). *Quarterly Journal of Psychology and Education*, 3. [in Persian]
- Gao, Z.; A.M. Lee & L. Harrison (2008). "Understanding Students' Motivation in Sport and Physical Education: From the Expectancy-Value Model and Self- Efficacy Theory Perspectives". *Quest Journal*, 60 (2): 236-54. DOI: 10.1080/00336297.2008.10483579
- Gaunand, A., A. Hocdé, S. Lemarié, M. Matt, and E. Turckheim. (2015). How does public agricultural research impact society? A characterization of various patterns. *Research Policy* 44 (4): 849-861.
- Ghorbankhani, M., & Salehi, K. (2021). A phenomenological approach to the study of obstacles of creation of knowledge in humanities based on the perception and lived experience of the university elites and scholars. *Strategy for Culture*, 13(52), 75-110. [in Persian]
- Golding, C., S. Sharmini, and A. Lazarovitch. (2014). "What Examiners Do: What Thesis Students Should Know." *Assessment & Evaluation in Higher Education* 39 (5): 563–576.. DOI: 10.1080/02602938.2013.859230
- Golkar, K., Lak, A., & Hakimian, P. (2024). The selection of master's thesis in the Faculty of Architecture and Urban Planning: A grounded theory study emanated from supervisors' experiences. *Soffeh*, 34(106), 77–112. [in Persian]
- Gubrium, J. F., & Holstein, J. A. (2001). *Handbook of interview research: Context and method*. Sage Publications.
- Hajikarim, B., Mokhtari, S., Vakili, M. M., & Mazlounzadeh, S. (2016). An Assessment of Medical Students' Thesis Writing Methods and Application of Results in Zanjan University of Medical Sciences from 2007 to 2011. *Journal of Medical Education Development*, 9(21), 26–36. [in Persian]
- Holbrook, A., S. Bourke, and H. Fairbairn. (2015). "Examiner Reference to Theory in PhD Theses." *Innovations in Education and Teaching International* 52 (1): 75–85.
- Hoseinpanah, A., & Shirzad, M. (2014). A survey on research methods of master's dissertations in the field of the Knowledge and Information Science in Tehran state universities from 2006 to 2012. *Journal of Knowledge Studies*, 7(26), 29–40. [in Persian]
- Hosseinalian, S., & Ibnorrasool, S. M. R. (2013). Pathology of Theses in the Department of Arabic Language and Literature in University of Isfahan in its Half a Century Activities (A Descriptive – Analytical Study). *Biannual Journal of Arabic Language Studies*, 8, 43–66. [in Persian]
- Hounsell, D. (2007). *Contrasting conception of essay-writing*. The experience of learning. Sottish Academic Press, Edinburgh, 106-125.
- Imanpour, M. T., & Nazeri, M. R. (2016). The pathological review of selecting topics in historical research: The case of historical theses. *Journal of Historical Perspective & Historiography*, 26(17), 5–32. [in Persian]
- Iranian Parliament Research Center. (2023). *Oversight report on the law to prevent and combat academic fraud: Performance of major higher education institutions*. Tehran: Iranian Parliament Research Center. [in Persian]
- Keykha, A. (2020). An Analysis of the Structural and Functional Damage of Iranian Higher Education from the Viewpoints of Academicians. *Journal of Marine Science Education*, 7(4),

42–63. [in Persian]

Keykha, A., & Ezati, M. (2021). Identifying factors hindering ecosystem development, entrepreneurship, entrepreneurial university. *Journal of Innovation Management*, 10(2), 55–84. [in Persian]

Keykha, A., & Towfighi, J. (2021). Redefining the role of faculty members in higher education policy: a qualitative study using thematic analysis. *Iranian Journal of Public Policy*, 7(3), 55-76. [in Persian]

Keykha, A., Ezati, M., & Khodayari, Z. (2022). Identification of the barriers and factors affecting the quality of higher education in Allameh Tabataba'i university from the viewpoints of faculty members. *Quality in Higher Education*, 28(3), 326-344.

Keykha, A., Ezati, M., & Salehi, M. J. (2019). Entrepreneur university model design: Qualitative Iranian. *Journal of Engineering Education*, 21(83), approach (Case study: University of Tehran) 51–77. [in Persian]

Khademi, A., Tavangar, A., & Hoseinpour, K. (2011). Quality of dissertations of Isfahan Faculty of Dentistry during 2005-2009. *Isfahan Dental School Journal*, 785. [in Persian]

Khandizaji, A. H. (2011). A critical study of sociology's theses in Iran. *Strategy for Culture*, 4(14), 115–130. [in Persian]

Khosronejad, M., & Atashi, L. (2019). Pathology of the theses conducted by Iranian students majoring in children's literature: A critical examination of the flaws and shortcomings. *Iranian Children's Literature Studies*, 10(1), 23–56. [in Persian]

Krueger RA, Casey MA (2000) *Focus groups: A practical guide for applied research*. Sage, Newbury Park

Lastrucci, C. L. (1963). *The scientific approach: Basic principles of the scientific method*.

Leahey, E., & Barringer, S. N. (2020). Universities' commitment to interdisciplinary research: To what end?. *Research Policy*, 49 (2), 103910.

Löfström, E., Tikkanen, L., Anttila, H., & Pyhältö, K. (2024). Supervisors' experiences of doctoral supervision in times of change. *Studies in Graduate and Postdoctoral Education*, 15(1), 34–48.

Mahdi, R., Keykha, A., & Barouji, P. R. (2023). Identifying the challenges of the regulations for the promotion of faculty members in Universities of Medical Sciences: A meta synthesis of existing studies. *Future of Medical Education Journal*, 13(3).

Manathunga, C. (2012). Supervisors Watching Supervisors. Victoria University, Wellington, *Aotearoa New Zealand*, 54(1), 29-37.

Meisami, H., Shabani, A., & Haqiqi, M. H. (2013). The obstacles in the way of preparing thesis in the field of Islamic economics and banking. *Critical Studies in Texts & Programs of Human Sciences*, 13(27), 135–155. [in Persian]

Mhunpiew, N. (2013). A Supervisor's Roles for Successful Thesis and Dissertation. *US-China Education Review*, 3(2), 119-122.

Mirnezami, S. R., Maleki, A., & Keykha, A. (2024). Comparative Comparison of Research and Technology Funding Systems. *Science Cultivation*, 15(1), 67-76. [in Persian]

Mohammadi, E. (2014). Content analysis of graduate theses in social work. *Social Work Research Journal*, 1(1), 137–172. [in Persian]

Mohammadi, S., Mohammadian Sharif, K., & Salimi, J. (2023). A narration of dissertation defense sessions: An ethnographic research. *Quarterly Journal of Research and Planning in Higher Education*, 29(2), 133–152. [in Persian]

Mohammadzadeh, Z., Mortezaei, S., & Lagzian, M. (2015). Typology of implicit followership theories using conventional content analysis. *Iranian Journal of Management Sciences*, 9(36), 25–52. [in Persian]

- Molavi, Z., & Rezaei, M. M. (2023). Academic corruption: A look at the factors affecting the outsourcing of thesis among management students: A phenomenology research. *Iranian Journal of Management in the Islamic University*, 11(24), 419–446. [in Persian]
- Morgan, D. L. (1997). *Planning and research design for focus groups*. Focus groups as qualitative research, 16.
- Motahari, M., Sarsangi, M., & Mohandes Pour, F. (2015). The evaluation of sacred defence theatre thesis (with an emphasis on judging criteria for scientific journals). *Iranian Journal of the Knowledge Studies in the Islamic University*, 19(62), 23–40. [in Persian]
- Nedirkhanlou, S. (2024). *Challenges of the right to use theses and dissertations in Iranian public universities*. Monthly Expert Reports, Research Center of the Islamic Consultative Assembly, Tehran, Iran. [in Persian]
- Negahban, Z., Javidi, T., & Ahanchiyan, M. (2016). The factors affecting the selection of a subject matter for the theses of postgraduate students in Firdausi University Mashhad. *Journal of Research in Islamic Sciences*, 5(2), 111–130. [in Persian]
- Norouzi, A., Abolghasemi, M., & Ghahremani, M. (2015). Exploring Barriers to Science Production from the Viewpoint of Shahid Beheshti University Faculty Members. *Bimonthly Journal of New Approaches in Educational Management*, 6(22), 77–108. [in Persian]
- Paltridge, B., & Starfield, S. (2020). *Thesis and dissertation writing in a second language: A handbook for supervisors* (2nd ed.). Routledge.
- Pasha Sharifi, H., & Sharifi, N. (2004). *Research methods in behavioral sciences*. Tehran: Sokhan Publications. [in Persian]
- Pashakhanlou, S., Kiamanesh, A., & Mosapour, N. (2012). Evaluating the Quality M.A. Theses for the Fields of Psychology and Education at University Tarbiate Moallem 2004- 2008. *Curriculum Studies in Higher Education*, 5, 91–112. [in Persian]
- Powell, S., & Green, H. (2007). *The Doctorate Worldwide*. The Society for Research into Higher Education, SRHE and Open University Press Imprint, 1-16.
- Rahmani, J. (2022). The mirage of theses defense sessions A reflection on Iran's academic culture through defense meetings. *Sociological Studies*, 29(2), 149–162. [in Persian]
- Ramlall, S., V. S. Singaram, and T. E. Sommerville. (2020). "Doctorates by Thesis and Publication in Clinical Medicine: An Analysis of Examiners' Reports." *Perspectives in Education*, 37 (1): 130–147. <http://dx.doi.org/10.18820/2519593X/pie.v37i1.10>
- Rasuli, B., & Shahriari, P. (2021). Barriers to Research in the Humanities in Iran: a window to Science Policy. *Iranian Journal of Information Processing and Management*, 37(2), 333-361. [in Persian]
- Ray, S. (2007). Selecting a Doctoral Dissertation Supervisor: Analytical Hierarchy Approach to the Multiple Criteria Problem. *International Journal of Doctoral Studies*, 2, 23-32.
- Saeedi, Y., Arasteh, H. R., & Zeynabadi, H. R. (2016). Characteristics of a good thesis supervisor from the viewpoint of graduate students: A qualitative study. *Curriculum Studies in Higher Education*, 7(13). [in Persian]
- Saif Naraghi, M., & Naderi, E. (2021). *Research methods and their evaluation in the humanities*. Tehran: Arasbaran. [in Persian]
- Salimi, G., & Hoseini, N. (2017). An Explanation of Research Excellence Framework (REF): a Step towards Providing a Model for Research Quality Assessment System in Nation's Higher Education. *Quarterly Journal of Research in Educational Systems*, 27(65), 83–97. [in Persian]
- Sawtelle, V.; E. Brewe & L.H. Kramer (2011). *Sequential Logistic Regression: A Method to Reveal Subtlety in Self-Efficacy*. COERC, 216-218.
- Sharifzadeh, R. (2023). Research Supervision Ethics; Identifying the Ethical Challenges of Dissertations/Theses Supervision in Iran and Providing Code of Ethics. *Iranian Journal of*

- Information Processing and Management*, 38(3), 715-744. [in Persian]
- Shen, L. (2020). *PhD thesis discussion writing in two disciplines: Learner needs and generic characteristics*. University of Auckland.
- Taghvaei Yazdi, M. (2021). A quantitative and qualitative evaluation of master's theses in education of Mazandaran province. *Journal of Transcendental Education*, 1(2), 1–16. [in Persian]
- Talebi, F., Jahed, H. A., & Sarikhani, N. (2021). Components and indicators of improving the quality of research in the Iranian higher education system. *Public Policy in Management Quarterly*, 12(41), 147–163. [in Persian]
- Teo, T.; Ling Hwee & J. Koh (2010). “Assessing the Dimensionality of Computer Self-Efficacy among Pre-Service Teachers in Singapore: A Structural Equation Modeling Approach”. *International Journal of Education and Development using ICT*, 6 (3): 7-18.
- Varij Kazemi, A., & Asghri, Z. (2023). A look at phenomenon of dissertation ghost writing in Iran: Policies and the condition of possibility. *Quarterly Journal of Research and Planning in Higher Education*, 25(4), 1-22. [in Persian]
- Vilkinas, T. (2008). *An Exploratory Study of the Supervision of Ph.D/ Research Students' Theses*. In *Innov High Edu*, 32, 297-311. <https://doi.org/10.1007/s10755-007-9057-5>
- Yamani Douzi Sarkhabi, M. (2012). *Quality in higher education*. Tehran: SAMT. [in Persian]
- Yasini, A., Norouzi Kuhdasht, R., & Tabban, M. (2017). Pathology of academic research using anatomical mixed method (the case of literature and humanities, and theology fields). *Iranian Journal of the Knowledge Studies in the Islamic University*, 21(71), 231–250. [in Persian]
- Zandi, T., Mahdavi Nasab, Y., Fardanesh, H., & Ahmadi, R. (2016). Analysis of methodological and executive context of master's dissertations of instructional technology field. *Technology of Education Journal*, 10(3), 193–205. [in Persian]
- Zarei, A., Javadipour, M., & Salehi, K. (2018). Representing the problems of the thesis and dissertation process: A qualitative study. *Research on Educational Leadership and Management*, 5(17), 25-57. [in Persian]
- Zarshenas, L., Shaghaghian, S., Momeni Danaei, S., & Tabatabaei, S. H. R. (2012). The methodological evaluation of general dentistry student's theses in Shiraz Dentistry School (2006–2008). *Iranian Journal of Medical Education*, 12(3), 202–209. [in Persian]
- Zeynabadi, H. R., Moradi Barzelabad, R., Yassini, A., & Taban, M. (2016). Research environment, supervisor-student interaction, research self-efficacy: Presenting a model. *Islamic University Management Journal*, 5(2). [in Persian]
- Zolqadr, S., & Mohammadi, M. (2022). Survey on the Obstacles of Thesis Writing for the Postgraduate Students Case Study: Postgraduate Students of Zanjan University. *Digital and Smart Libraries Researches*, 9(1), 53-70. [in Persian]